

Okrugli stol
**Opus profesorice Mirjane Gross
u srednjoeuropskoj historiografiji: iskustva i poruke¹**

Petak, 21. studenog 2003. u 9 sati, u Vijećnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Sudionici u raspravi:

Prof. dr. sc. Ivo Goldstein

Prof. dr. sc. Mirjana Gross

Prof. dr. sc. Horst Haselsteiner (Beč)

Prof. dr. sc. Geneviève Humbert-Knitel (Strasbourg)

Doc. dr. sc. Alojz Ivanišević (Beč)

Doc. dr. sc. Zdenka Janeković-Römer

Prof. dr. sc. Drago Roksandić

Prof. dr. sc. Nikša Stančić

Prof. dr. sc. Arnold Suppan (Beč)

Drago Roksandić: Draga profesorice Mirjana Gross, kolegice i kolege, doista mi je veliko zadovoljstvo vidjeti ovako intergeneracijski intoniran skup i, napose, drago mi je što se ovom prilikom, ovim povodom, na Okruglome stolu organiziranom na temu „Opus profesorice Mirjane Gross u srednjoeuropskoj historiografiji, iskustva i pouke“, nalazimo s našim austrijskim prijateljima, ljudima s kojima desetljećima na različite načine već, usudujem se reći, ne samo zajedno radimo, nego i sazrijevamo - ako je to uopće u ljudskim životima moguće. U svakom slučaju, s kojima dijelimo one teme koje na primjeren način, uvjeren sam, inkarnira upravo rad, opus profesorice Mirjane Gross. Mi ne možemo reći da se hrvatska historiografija na uobičajen način nije odužila, ovdje je prof. Nikša Stančić, koji je 1992. godine organizirao simpozij posvećen obljetnici, zatim objavili smo jedan od iznimno kvalitetnih, po mom sudu, *Festschrift* posvećen profesorici Mirjani Gross. Međutim, sve nas raduje da je profesorica i djelatno među nama, kao profesor emeritus, što je također izraz priznanja koje je Filozofski fakultet iskazao, redovito drži nastavu na poslijediplomskim studijima, malo je nas koji se s njome na različite načine

¹ Ovaj Okrugli stol, u organizaciji Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, bio je dogovoren s ciljem da se doprinese vrednovanju istraživačkog rada profesorice Mirjane Gross u srednjoeuropskom kontekstu. Bio je to povod pozvati kolegice i kolege iz Beča i Strasbourga, s kojima je profesorica Gross inače surađivala. Pozvani su se rado odazvali i doprinijeli uspjehu jedne inače manje uobičajene prakse. Skup su organizirali profesori Nikša Stančić i Drago Roksandić. Audio-zapis rasprave napravio je g. Slavko Ribić. Gđa Branka Džambas izradila je transkript hrvatskog dijela rasprave. Redakturu i korekturu tog dijela transkripta te transkript i prijevod njemačkih dijelova audio-zapisa načinili su Nikolina i Filip Šimetin Šegvić.

ne dogovaramo o poslovima kojima se bavimo kad je riječ o novom vijeku. A na kraju krajeva, što je daleko najvažnije, ona sama ne prestaje producirati, sada da ne pravim bilo kakve komparacije, po prilici ritmom jedna knjiga godišnje, i to ne maloga opsega. Ja ne mogu priznati da sam baš sve to stigao pročitati, prema tome, još uvijek je čak s ovoga stajališta fizičkog izazova toga opusa on težak za apsolvirati. Međutim, postoje trajne inspiracije, i to je ono što je i nas ponukalo, kad smo o tome počeli razgovarati, mislim upravo na profesore Suppana i Haselsteinera, kada smo prije dvije godine počeli razgovarati, da bi doista, baš povodom njezina opusa, trebali vidjeti ne samo o kojim se tu trajnijim vrijednostima radi, nego što i jesu te velike teme srednjoeuropske historiografije, koje i dalje ostaju izazov i trajna vrijednost za sve nas. I još nešto: htjeli bismo da ovo bude što manje svečarski, a što više dijalog. Naše profesore koji doista nešto znače u hrvatskoj historiografiji najmanje poznamo - ne govorim o personalnoj komunikaciji, govorim o javnoj recepciji - kao ljude, sa svim onim što ih je u različitim situacijama opredjeljivalo, motiviralo, demotiviralo, na koncu konca što su na različite načine doživljavali, što je bio medij njihove djelatnosti. Tako da smo se dogovorili u pripremi za ovaj Okrugli stol, da pokušamo, s jedne strane, slijedeći po našoj procjeni, to je naravno arbitrarna procjena, četiri kruga u kojima se profesorica Mirjana Gross ogledala. Dakle, riječ je o: a) teorijskim metodološkim inovacijama u historijskoj znanosti, b) o teoriji modernizacije i praksi povjesničara, c) o nacionalnim integracijskim procesima u teoriji istraživačkoj i praksi i o ideologijama kao predmetu istraživanja. Sigurno je moguće drugačije pristupiti njezinu opusu, međutim mi smo ovo izabrali kao ta temeljna uporišta i ishodišta, s ambicijom da iznesemo neka svoja vlastita razmišljanja, polazeći prije svega, dakako, od njezina djela, ali i od vlastite prakse, i s druge strane, da iskoristimo ovu priliku za razgovor s profesoricom Gross, povodom bilo kojega od tih pitanja, koje ćemo na bilo koji način pokušati problematizirati. Dogovorili smo se da ovo sve bude snimljeno, što ne bi trebalo djelovati loše u psihološkome smislu riječi, ukoliko razgovor bude bio uspješniji, mi ćemo ga kao dijalog nastojati i objaviti. Dakako s potrebnim intervencijama i tako dalje. Jer tako nešto doista u hrvatskoj historiografiji dosad nikad nije ni napravljeno. A koristeći, završio bih s time, ovu šansu da imamo tri eminentna austrijska profesora, za mene je to i osobno zadovoljstvo, jer sam ja rastao na neki način. Upoznali smo se '78. godine, kolege Haselsteiner, Suppan i ja, oni su bili asistenti, ja sam bio asistent tada, i od tada do danas smo uvijek u svakom slučaju u poticajnoj i inspirativnoj prijateljskoj suradnji, u kojoj netko neki put i zakaže, kao ja, kad ne napišem tekstove uvijek kad treba – ali to će me Horst tek strogo gledati. Međutim, siguran sam da je to jedan od najvećih zaloga, kao što je to riječ s komunikacijama, koje svi imaju, napose profesorica Gross, za one vrijednosti koje trajnije opredjeljuju našu historiografsku situaciju bilo u Hrvatskoj, bilo u Austriji. Siguran sam, unatoč tome što sam morao ovo malo prigodno intonirati, da nisam rekao nešto što je izvan konteksta onoga o čemu smo se dogovorili.

Mirjana Gross: Nisi rekao nešto što si još trebao reći, da je prisutna i profesorica doktor Geneviève Humbert-Knitel, koja je u Strasbourgu, profesorica germanistike.

Drago Rokсандić: Mirjana, drago mi je što si to kazala, to bih ja bio napravio predstavljajući sve, jer bismo trebali predstaviti i profesoricu Maju Bošković-Stulli i još neke druge koji su isto tako ovdje. U svakom slučaju, drago mi je da smo se skupili u ovakvu sastavu. Mi smo se dogovorili sljedeće: da kolega Nikša Stančić enumerira nekoliko temeljnih problema koje on smatra važnima. Izvoli, Nikša.

Nikša Stančić: Ja sam već više puta, kao što je Drago napomenuo, govorio u više prigoda o životu i djelu profesorice Gross. Ovdje je, međutim, rasprava na neki način ograničena, ali ja u ovom svom izlaganju ne mislim ići analitički, nego ću više iznijeti svoj osobni doživljaj historiografije, a kao povjesničar, ne mogu ne zaći u povijest, ali bar onoliko koliko sam ja u historiografiji, prema tome, to je već sada nekakva ego-historija.

Drago Rokсандić: Nikša, uskoro ćemo i tebi pripremiti jedan skup. Prema tome, samo ti nama radi.

Mirjana Gross: Vidi se kako sam ja stara, neki moji studenti već jesu u penziji, a neki su pred penzijom.

Drago Rokсандić: Ali ipak ste svi vitalni i svi još radite!

Nikša Stančić: Ja bih počeo s tim da je profesorica Gross izrasla u sjeni profesora Šidaka. Ja se uvijek sjećam njezinih riječi kada je rekla da u ono vrijeme kada je počela pisati, pa još neko vrijeme nakon toga, kao da joj se činilo da njezine članke piše profesor Šidak. Ona je izrasla u sjeni profesora Šidaka, a i moja generacija također je izrasla u sjeni profesora Šidaka. Premda, kada smo došli na studij, moja generacija, profesor Šidak još nije predavao hrvatsku povijest, predavao ju je profesor Bogdanov. Mi smo s profesorom Bogdanovom bili, mogu reći, oduševljeni, s njegovim pristupom, pa i s njegovim nastupom. On je bio šarmantan čovjek; vjerujem da je tresao srca nekih kolegica. Ali ne znam koje je to godine točno bilo kada je profesor Šidak preuzeo Katedru hrvatske povijesti, i to novoga vijeka, a predavao je prije svega o razdoblju kojim se bavi i profesorica Gross i kojom se ja bavim, znači prije svega hrvatsku povijest 19. stoljeća. I tu su se pokazale prve bitke kojima je moja generacija prisustvovala; bitke za historiografiju. To je bio sukob između profesora Šidaka i profesora Bogdanova i tu se radilo zapravo o borbi za profesionalnu historiografiju. Doduše, kaže se, *de mortuis nihil nisi bene*, ali profesor Bogdanov doista nije bio, nije ni po svom

stručnom obrazovanju, povjesničar, ali nije ni ušao u pravu historiografsku metodu, bar ne onu koju bismo nazivali zanatom historiografije, na čemu je profesor Šidak strogo inzistirao. Sjećam se uvijek primjera koji je on davao, kako povjesničar ne smije raditi, između ostaloga to je na primjeru profesora Bogdanova govorio, ne smije se tamo gdje nešto postoji, nešto u izvoru, s čim se povjesničar ne slaže staviti tri točkice i preskočiti. Što znači, zapravo, dezinterpretirati sam izvor. Mi studenti smo se tada počeli dijeliti na „šidakovce“ i „bogdanovljevce“. Međutim, kada se radi o profesoru Šidaku, on je nas sve učinio povjesničarima od zanata. Uvijek se sjećam da, kada smo išli na neke simpozije, u Beograd recimo, da se govorilo: „A vi ste Šidakova škola“. To se vidjelo već i po samom izričaju, po načinu kako se pisalo; mi smo čak i pisali na način kako je profesor Šidak, tijekom rečenice je bio njegov, i da je to škola koja se mogla kontrastirati i s Beogradskom školom, koja je puno ležernija u izrazu. I da spomenem ponovo profesoricu Gross, kada se pojavila knjiga profesora Samardžića o Mehmedu Sokoloviću, kada je rekla da se tu ne razlikuje, zapravo da je teško odrediti dokle dopire historiografija, a gdje počinje literatura. S druge strane, ono po čemu se metodološki karakteriziralo profesora Šidaka i historiografiju koju je on zapravo odgajao, to je zapravo bilo jedno tvrdo inzistiranje na podatku, ali i određeni pozitivizam s blagom primjesom marksističkoga pristupa. To se ogledalo zapravo u onome što je i dijelom historiografske metode, a to je pitanje pokretača povijesnoga razvoja, koji je za Marxa kroz klasnu borbu. Premda treba znati da ni klasnu borbu nije izmislio Marx, da je ona nastala u francuskoj historiografiji razdoblja nakon Francuske revolucije, razdoblja restauracije kada se zapravo obrađivala znanstveno Francuska revolucija, a s druge strane to je pojam prijelaza. Tu su društveno-ekonomske formacije i pojam prijelaza iz jedne socijalno-ekonomske formacije u drugu. O tome kako je hrvatska historiografija prihvaćala marksizam, govori primjer iz samog prvog sveska *Historijskog zbornika* iz 1948. godine, kada je profesor Šidak, kako je to trebalo raditi, opskrbio citatima sa strane na marginama iz klasika marksizma i lenjinizma, ali je opskrbio i citatima iz ranog Marxa i kasnog Engelsa. Dakle, Engelsa u ono vrijeme, kad je on već sam relativizirao ona izoštrena stajališta, svoja i Marxova, tumačeći kako su u ono vrijeme kad su stvarali svoju ideologiju, kako su je morali izoštrano iznositi, ali kako će zapravo gospodarski razvoj tek u krajnjoj liniji biti glavni pokretač povijesnoga razvoja. Hrvatska historiografija i kad je počela kao moderna historiografija, bila je na razini europske historiografije, što pokazuje primjer Račkoga. Račkoga, o kojemu je upravo profesorica Gross napisala monografiju, i koja sada upravo ulazi u tisak. Ako gledamo kasniji razvoj, profesori Klaić i Šišić su pratili hrvatsku historiografiju, premda već Šišić manje nego Klaić. I možemo reći da postoji linija Šišić - Šidak upravo u tom metodološkom pogledu, kada je došlo do, na neki način, zastoja u praćenju razvoja historiografske metode u Hrvatskoj. To je profesor Šidak i sam na neki način osjećao, i on je tumačio

razliku između hrvatske i slovenske historiografije, koja se već bavila, koja je već bila uključena u razvoj historiografije, pratila je ono što se dešava s pokretom *Anala* itd., što je on je tumačio time. E, sada ulazimo u drugu problematiku, to je povijest i politika, gdje Slovenci nisu imali svoju državu, i onda su, dakako, mogli svoj identitet afirmirati kroz socijalnu i kulturnu povijest, a Hrvati su imali svoju državu i u državno-pravnoj borbi historiografija je stavila težište na politički rad. U tu situaciju je zapravo „upala“, da tako kažem, profesorica Gross. Međutim, ona se vrlo brzo počela oslobađati toga tereta hrvatske historiografije, u kontaktu sa svjetskom historiografijom, negdje već 1955. na Svjetskom kongresu na kojem je bila. Odnosno ne, ne, mislim da je to njen prvi članak u kojem je ona referirala na tome kongresu, s kritičkim osvrtom, ali vidjela se već njezina intencija da se upoznaje sa suvremenim historiografskim metodama i da ih počinje širiti u samoj Hrvatskoj, upoznavati hrvatsku historiografiju s novim metodama. Njezina metoda bila je zapravo, ispočetka, ono što bi se moglo reći peripatetička škola. To su bili razgovori, i u kabinetu, ali i na izletima na Sljeme, s kolegama, i s mlađim kolegama, kada je propagirala, upoznavala nas sa suvremenim metodama. To su njezini članci, što će na koncu konca kasnije rezultirati njezinom knjigom, najprije *Historijska znanost*, s prvim izdanjem 1976., i *Suvremena historiografija* s prvim izdanjem, kasnije u Njemačkoj, 1996. godine. U to vrijeme je još profesor Karaman znao nama u razgovoru reći: „A šta Mirjana filozofira, neka ona počne i sama raditi tom metodom o kojoj govori“. Profesor Karaman je također uvodio suvremene metode, po struci povjesničar i ekonomist, on je uveo metode napose serijalne povijesti, premda je i on više utjecao svojim direktnim angažmanom kao mentor, kod izrade doktorata, nego što bi sam radio te metode. No, profesorica Gross je konačno počela i sama pisati, onako u skladu s metodama koje su bile u skladu s razvojem suvremene historiografije. Kada su počeli izlaziti takvi konkretni radovi, tada se pokazalo, došlo i do, ono što bi se reklo inače, sukoba očeva i sinova. Ovdje se nije radilo o sukobu očeva i sinova, već očeva i kćeri, u generaciji profesora Šidaka još nije bilo žena povjesničarki, ali već ova generacija je imala i žene povjesničarke. Taj sukob se pokazao očito u javnosti, kada je izišao iz tiska zbornik koji je uredila profesorica Gross, a to je *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, 1981. godine, kada je profesorica Gross promovirala taj zbornik u prostorijama tadašnje Sveučilišne naklade Liber, tamo negdje u podrumu Sveučilišta, i kada je profesorica Gross isticala koji su to prilozi u zborniku koji donose nešto novo, u smislu nove metode. Tada je profesor Šidak reagirao i rekao da su za njega novost samo oni članci koji donose nove podatke. Tada sam i ja pokušao reagirati, međutim Slavko Goldstein, „otac“, me na neki način zaustavio, spriječio. Tako da u tom trenutku nije došlo i do tog razlaza na liniji „očevi“ – „sinovi“. Ne bih govorio sad kronološki kada je profesorica Gross počela sa svojim radovima raditi na osnovi novih metoda. Ali spomenuo bih one najvažnije, to su knjige u kojima je

došlo do izražaja. Spomenuo bih najprije *Povijest pravaške ideologije*, to se tiškalo 1973. godine, gdje se spominju zapravo ovi pojmovi o kojima mi danas ovu diskusiji namjeravamo voditi. To je pojam, najprije, to je ideologija shvaćena kao struktura, dakle, ne ideologija, eto to je netko mislio nešto o političkom položaju Hrvatske, itd., itd., dakle politički program, nego ideologija kao struktura, kao izraz jednog cjelovitog svjetonazora. I to je utjecalo na sve one koji su se bavili ideologijom, između ostaloga i na mene, jer je meni tada postalo jasno zbog čega, na primjer, recimo pokojni dr. Stulli je meni rekao: „Ah“, kaže, „Pavlinović je, to je zapravo neka vrsta tako blažega pravaštva.“ Ali je meni postalo jasno da je Pavlinović, koliko god je on bio među narodnjacima najistaknutiji nositelj hrvatske nacionalne državne ideje, da je čitava struktura njegove ideologije takva da on nije, da ga se ne može staviti u pravaštvo, već da on pripada u sam sklop narodnjaštva, odnosno da je njegova ideologija jedna varijanta ideologije narodnjaštva. Nadalje, tu je pojam nacionalne integracije. Profesorica Gross u toj knjizi govori o ideologiji pravaštva kao nacionalnoj integracijskoj ideologiji. Dakle, to je onaj pojam integracije u kojoj se gleda na naciju kao na jedan sociološki fenomen, dakle sa sociološkog stajališta, kao na jednu veliku skupinu koja ima osjećaj vlastite individualnosti, skupina u kojoj pripadnici imaju, ono što se njemački kaže *Wir-Gefühl*, dakle osjećaj kad jedan pojedinac može za skupinu ljudi reći „vi“. Dakle, to je taj pojam kada se iz jedne mase integrira, stvara jedna cjelina, jedna grupa koja ima osjećaj i vlastite individualnosti, pa između ostalog, recimo, na tom je tragu nastala i ona moja opširna rasprava iz radova, tada Instituta za hrvatsku povijest, o nacionalnoj i integracionoj ideologiji dalmatinskih narodnjaka 1860. i 1861. I istodobno, tu je i u vezi sa samom interpretacijom pravaštva, ono što je profesorica Gross unijela, a to je pojam izvornoga pravaštva. I tu opet ne možemo izbjeći, tu društvenu funkciju, da ne kažem njezino marginalno dodirivanje i s politikom. Nije ni pravaštvo niti je ta knjiga slučajno izišla 1973. godine. Ono što sam naprosto ja znao reći, postojala je jedna, povjesničari su bili već i na različite načine politički kvalificirani, pa je tu postojala jedna kvalifikacija o liniji Viktor Novak – Šidak – Gross, pa se onda protegnula i do Stančića. Ali ja sam uvijek rekao da upravo takvima koji su takve kvalifikacije pridonosili, da bi trebali podići spomenik profesorici Gross, zbog toga što je ona razlikovala upravo to pravaštvo i prekinula onu liniju o kojoj se govorilo o Anti Starčeviću kao ocu domovine i koji je onda u genezi ustaštva. Nije se slučajno opet pojavila ni knjiga *Izvorno pravaštvo*, 2000. godine, kada su se obnovile opet, s jedne strane to su bile optužbe koje su išle na račun hrvatstva, s druge strane su se u tom razdoblju pojavljivale intencije o obnovi te teze o kontinuitetu pravaštva i ustaštva. I da se vratim dalje na ovo pitanje pojmova koji su se pojavili s pisanjem, s radovima profesorice Gross, to su dalje knjige - dakako profesorica Gross je pisala i rasprave, itd., to neću spominjati - osvrćem se samo na knjige,

to su *Počeci moderne Hrvatske* iz 1985. i *Prema hrvatskom građanskom društvu* iz 1992. godine, u kojima je profesorica Gross pokazala, došao je do izražaja klasični njezin model, modernizacijski. Tu se vidi poimanje profesorice Gross samog koncepta modernizacije kao historiografske metode. Tu je, dakle, poimanje dalje, tu se sad ponovno postavlja pitanje, koji je to glavni pokretač povijesnih zbivanja. Modernizacija ne izbacuje klasnu borbu, modernizacija ne izbacuje pojam prijelaza. Ali su sve to elementi koji su sastavni dijelovi jednog šireg kompleksa modernizacije. I upravo je to došlo do izražaja u tom radu profesorice Gross, među ostalim, dakako, ne mogu sve elemente spominjati, ali tu je pojam napose političke modernizacije, izgradnje institucija građanskoga društva, tu je pojam, iako profesorica Gross ne rabi taj pojam, smisao kulturne standardizacije, dakle izgradnje jednog cjelovitog unificiranog kulturnog prostora, među ostalim i jezika, i tu je ponovno pojam nacionalne integracije. Nacionalne integracije, ono što sam ja u svojoj knjizi *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću* konstatirao, da je proces nacionalne integracije bez oblikovanja nacije kao grupe s vlastitom individualnosti, da je to zapravo sastavni dio i učinak modernizacije. Evo, mislim da sam spomenuo sve one bitne pojmove za koje je navedeno da će se ovdje raspravljati. Rekao bih, nakon svojih radova koje je profesorica Gross napisala, došlo je do, i to ona konstatira u svojoj knjizi o suvremenoj historiografiji, došlo je do silnog grananja historiografije, metodološkog grananja historiografije, došlo je i do postmoderne, koja je išla na neki način za destrukcijom historiografije, sve smo to proživjeli, da postoji, rekao bih, metodološki pluralizam, i profesorica Gross je odstupila i od jednog određenog, eto, da ne kažem radikalizma. Dakle, ipak je inzistirala da postoji jedna najbolja metoda, danas je ona priznala da postoje i druge metode koje su ravnopravne, ali rekao bih da je koncept modernizacije pokazao vitalnost i da je on i danas jedan od plodnih koncepata suvremene historiografije.

Drago Rokсандić: Hvala lijepa. Sad, kako smo se dogovorili da će ovo biti okrugli stol, zahvaljujući se profesoru Stančiću što je unio i ovu personalnu, da ne kažem intimnu - u profesionalnom smislu riječi - notu, ja bih inzistirao na sljedećem: kad god mi govorimo o opusu profesorice Gross, mi na neki način govorimo o nama samima, to si i Ti radio, i to će vjerojatno i profesor Suppan, da ne anticipiram ono što će kazati. A s druge strane radi se, dakako, o iznošenju stavova o aktualnoj historiografskoj situaciji, svatko vlastiti opus, siguran sam da je to slučaj i s profesoricom Gross, vidi u različitim kontekstima, vidi što je tu na različit način kreativno dalje, sa svim mogućim pomacima. I mislim da si nam doista pomogao kada je to u pitanju, da se orijentiramo na način koji će nam taj razgovor i olakšati. Ja bih molio kolegu Arnolda Suppana, izražavajući još jedanput zadovoljstvo što je s nama, da kaže ono što je pripremio.

Arnold Suppan: Poštovane kolegice i kolege, dozvolite da govorim posebnim riječima. Draga gospođo profesorice, došli smo u Zagreb da Ti zahvaljujemo, zahvaljujemo Ti za Tvoja dostignuća na području hrvatske, austrijske i međunarodne historiografije. Zahvaljujemo Ti također za Tvoja nastojanja oko uspostave znanstvenih kontakata i poboljšanja atmosfere u znanstvenim krugovima Srednje Europe, unatoč Tvojim strašnim iskustvima u Drugom svjetskom ratu. Konačno, zahvaljujem Ti za Tvoje dugogodišnje osobne kontakte s austrijskim kolegicama i kolegama, a osobito za Tvoje stručne savjete našoj mlađoj generaciji. Nadamo se, draga gospođo profesorice, da ćete još dugo biti među nama; *multos annos*. I na kraju: *Klio ohne Fesseln*. Klio bez okova.

Horst Haselsteiner: Draga moja, draga naša Mirjana. Vrlo me raduje da sam ipak stigao, jer teško je bilo da ipak aranžiramo jedan trenutak, bar jedan dan, da se nalazimo tu u Zagrebu i da čestitamo Tebi. Ne samo za rođendan, nego, ja bih rekao, za prijateljstvo i *mater et magistra studiorum Zagrabiensis ac Viennensis*. Jer često smo imali sreću da si nas Ti, draga moja Mirjana, posjetila u Beču.

Mirjana Gross: Svake godine!

Horst Haselsteiner: Svake godine! Na žalost, sad više ne možemo tako često da se vidimo u Beču, zato moramo mi, iz Beča i možda iz Graza, da dolazimo. Vrlo mi je drago, i sad ako dozvoliš, ja ne govorim samo za Arnolda, za Ivaniševića i za mene, da govorim sad par riječi na njemačkom jeziku. Draga Mirjana! Na sebe sam preuzeo radostan zadatak u ime nekoliko osoba, od toga jedan više nije među živućima – znaš na koga mislim, mislim na našeg poštovanog prijatelja, mog učitelja, Arnoldovog učitelja, Ivaniševićevog učitelja – Richarda Georga Plaschku! Ovo radim i naročito u ime komiteta Nagrade Anton Gindely, kao i u ime tebi dobro poznatog profesora Geralda Stourzha. Svi su me oni zamolili da ovo učinim tebi u čast, što sam rado prihvatio – jer ideja, ako smijem biti tako indiskretan, da ti ovime damo i mali rođendanski poklon, krenula je od mene. Dogovorio sam sa spomenutim osobama, dogovorili smo to i s gospodinom doktorom Rauchom i doktoricom Weiss, koji su oboje, kao i čitavi Böhlau Verlag i tvoji fanovi u Beču, nadodali dobre želje, Božji blagoslov i mnogo zdravlja. A prije svega želimo ti godine, godine u možda nešto sporijem tempu – o tome smo govorili – jer tvoj je život povezan, ti si svoj život posvetila povijesnim istraživanjima, temeljnim pitanjima i tekstovima, dakle jednom riječju – kada čujem Klio, koja je spominjana, mislim na tebe!

Mirjana Gross: Već se osjećam staro!

Horst Haselsteiner: Klio je vječna! Eto, dozvolit ćete mi da ti, nakon što sam dao ovaj uvod, dodijelim, Mirjana, dvije tvoje knjige u njemačkom prijevodu, koje su na našu veliku radost obogatile austrijsku, njemačku i općenito svjetsku historiografiju. Jer naravno, problem jezika je i dalje osnovni problem na svim istraživačkim projektima koji se pokreću pa i na onima što su ih vodili Šidak ili Plaschka. Ono što me pak posebno dojmilo, ne samo mene i tvoje stručne kolege, već sve koji čitaju i razumiju, jest tvoja sinteza *Von der Antike bis zur Postmoderne*. Sam ti, kao i uostalom svi s kojima sam o tome govorio, želimo od srca čestitati! Što se Austrije tiče, nitko se od starije generacije povjesničara, možda uz iznimku *Alfonsa Lhotskyja*, nije ozbiljno posvetio takvu knjigu objaviti. Dopusti mi da ti dodijelim spomenute poklone! Budući da sam razgovarao i s ljudima u komitetu Nagrade Anton Gindely i pošto si naravno jedan od naših laureata na koje smo posebno ponosni, dopustit ćeš mi i da ti ovim povodom dodijelim prvi svezak iz Anton Gindely edicije o povijesti Dunavske Monarhije u Srednjoj Europi (*Anton-Gindely-Reihe zur Geschichte der Donaumonarchie und Mitteleuropas*), koji je izdao Gerald Stourzh, a koji je napisala autorica bestsellera Mirjana Gross: *Die Anfänge des modernen Kroatien. Gesellschaft, Politik und Kultur in Zivil-Kroatien und Slawonien in den ersten dreißig Jahren nach 1848*. Draga Mirjana, izvoli, uručujemo ti ovo i kako bi mi Austrijanci izvršili našu staru kavalirsku dužnost, koja je kod nas u Beču još uvijek uobičajena kada smo u ulogama gostiju i čestitara...

Mirjana Gross: Ja se srdačno zahvaljujem kolegama iz Beča. Ja sam od 1954. godine, mislim, svake godine dolazila u Beč. Prvi puta kad sam bila, još je bila Austrija pod okupacijom i vidjela sam sovjetske vojnike kako se fotografiraju pred Parlamentom. Ja sam uvijek mislila, kad pišem o hrvatskoj povijesti, da moram onda dobro poznavati povijest, prije svega Habsburške Monarhije, a to je onda ujedno značilo i Srednje Europe. I kako u Zagrebu nije onda bilo prilike da čitam te knjige, ja sam to uvijek radila u bečkoj Nacionalnoj biblioteci, u kojoj sam bila od 9 sati ujutro tamo, prije nego što su se vrata otvorila, a u 7 sati navečer, pola sata prije nego što su zatvorili, sam obično izašla. Naravno, ja to sve ne bih mogla raditi da nije bilo pomoći mojih kolega. Starijih, kojih više nema, i ovih prisutnih. Jer mislim, pomoć je na svakom koraku bila potrebna. I prije svega je to bila moralna pomoć, ja sam ipak imala neke slabosti i nisam bila sigurna u mnogim stvarima. A i mnogo je činilo to što sam dolazila iz komunističke zemlje. Ja sam nailazila drugdje, nikada u Austriji, drugdje sam nailazila na neki otpor, to se unaprijed već mislilo da je to jedan povjesničar koji nije profesionalac ili koji radi samo po ideološkim uvjetima. I to da sam bila tako dobro primljena uvijek u Austriji. I to nije samo Austrija, uvijek je u Beču bilo simpozija na koje su dolazili povjesničari iz svih mogućih zemalja. To je bilo vrlo mnogo takovih međunarodnih simpozija, gdje su se sklapala prijateljstva. Ja sam uvijek bila

uvjerena da povjesničari mogu često više uraditi na međunarodnom prijateljstvu nego, na primjer, političari. Sjećam se kako smo se okupili 1968. kad su Sovjeti ulazili u Prag. Kakav je to bio razgovor, kakav je to bio očaj, kako smo jedni druge tješili, a s nama su bili i ruski povjesničari, koji su samo šutjeli i nisu se usudili, naravno, ništa reći, a pretpostavljam da su mislili kao i mi. Dakle, takvih zgoda je uvijek bilo. Ja ne znam što bih drugo još rekla, nego da se zahvalim prisutnim kolegama, i onima koji nisu ovdje, prije svega profesoru Stourzhu, i bez njih moj rad u Austriji, i time za hrvatsku historiografiju, ne bi bio moguć. Još jednom hvala!

Arnold Suppan: Kada je profesorica Gross došla jedanput u Beč, zajedno smo od Železnog išli prema Beču, čuli smo na radiju da je umro Brežnjev, oko 3 sata poslijepodne. Ja znam da smo se svi pitali: „Što to znači sad, što će biti? Hoće li 1982. biti bolje ili lošije?“ To su *experiences* u Beču isto.

Mirjana Gross: Ti si vozio u autu naprijed, a ja u svom autu iza tebe. Onda je stao! Ja nisam imala otvoren radio, kolega Suppan je stao pred semaforom i potrčao natrag do mog auta da mi to kaže.

Drago Roksandić: To je *historia viva*! Kad smo se već dogovorili ići ovako prema personalizaciji iskustava, ego-histoire, do koje apsolutno i ja držim. Moram reći, radeći u Budimpešti ovih posljednjih godina na ovom doktorskom programu, predložio sam da pokušamo proizvesti cijelu seriju rasprava s povjesničarima na temu ego-histoire, iskustva suvremene povijesti. Čak da bih počeo, ja sam to i realizirao s doktorandima, da ne ulazim u komentare vlastitog izlaganja, nikoga više nisam uspio dobiti osim kolege Amerikanca Alfreda Riebera, s kojim sam to dogovorio. A jedna poznata mađarska profesorica koja je tamo involvirana rekla je o svemu samo ne o svojoj ego-histoire. Očigledno, nije nimalo jednostavno suočiti se s iskustvom ovih 50 do 70 godina, potrebno je tu dosta snage, doduše, zaborav radi svoje, u svako doba, pa dakako i o ovome. Ali ja sam ovaj razgovor na taj način bio i doživio, kao jednu priliku da se suočimo s temeljnim pitanjima, i držeći do onoga što je maloprije rekao kolega Horst Haselsteiner, kad je riječ o prof. Gross i njezinu opusu, apostrofirao bih nešto što i danas ima izuzetno veliku težinu, premda se situacija stubokom promijenila. Da profesorica Gross od djetinjstva nije govorila jezike, da nije odrasla praktički bilingvalno, da od djetinjstva nije naučila francuski i engleski, ja mislim da najveći dio što je kasnije učinila, ona ne bi mogla napraviti. To je ključna stvar. I dakako, mi ne možemo zbivanja u hrvatskoj historiografiji na taj način vrednovati, jer i Bogdanov je govorio jezike, njemački, govorio je tečno mađarski. Prema tome, to ne može biti neka razdjelnica, ali je činjenica da u malim historiografijama, a i inače, čak i u velikima, i Francuzi imaju problema što još uvijek engleski nisu naučili, a o

njemačkome da ne govorimo. A najbolji među njima, kao Bloch i tako dalje, bili su govornici i to vrlo tečnog njemačkog, pa i određeni broj drugih imena. Prema tome, kad je riječ o inovacijama, čini mi se da je taj komunikacijski potencijal prvi preduvjet, i to me ponukalo. Ovdje ima dosta naših sadašnjih studenata, nešto što im na različite načine uvijek iznova govorim. Druga točka, koja je iznimno važna, to je iskustvo žene. Ja o tome ne mogu govoriti, ali mogu, kao netko tko zagovara rodnu povijest, inzistirati na tome. Drugi svjetski rat sa svim svojim strahotama je sasvim sigurno za žene bio strašan na poseban način i mnoge među njima, u svakom slučaju one koje su bile spremne suočiti se s temeljnim pitanjima traženja samih sebe, da ne upotrijebim riječ koja nema više tu težinu, emancipacija - previše je iskorištena, suočiti isto tako i s temeljnim pitanjima, abio u čemu se i na koji način pronalaziti. Ili, kad čitamo dosta toga što je profesorica Gross napisala, sasvim sigurno to itekako, uostalom izriječkom i na različite načine se i očitovala, može izraziti. Ja ne bih pravio nikakve reference ovom prilikom na posebnosti židovskoga iskustva, iako mislim da imam pravo i o tim aspektima govoriti. Jer kad se čovjek suoči sa svim tim, onda lakše čak i o pravaškim pitanjima govori, kad zna koliko je potrebno biti ozbiljan u istraživanjima, a ne slijediti neke ideologijske sheme koje konstruiraju historiografske interpretacije unutar nekih zadanih prostora isključujući ne znam što. I još jedna stvar koja je iznimno važna. Početkom 1980-ih bio je došao iz Mainza jedan doktorand koji je nakon jednog predavanja u Klubu sveučilišnih nastavnika, uz zakusku, bio postavio pitanje, kakav je to socijalizam u kome nema socijalne historije. Doduše, opaska je bila ideologijski konotirana, ali je činjenica da se socijalna historija mnogo više razvila na Zapadu, nego na Istoku, što je u ovom slučaju uključivalo i Jugoslaviju. A u nas, kao što znate, jedno vrijeme iza '90-ih bilo što „socijalno“ nije se smjelo u nas spomenuti, sve je bilo „javno“, premda javno i socijalno ni izdaleka nisu sinonimi. Drugim riječima, socijalna historija ni poslije 1990. godine nije imala „sreće“. Mi smo se sad našli u situaciji ukoliko želimo da hrvatska historiografija ima težinu koju objektivno može imati po svom kreativnom, povijesnom iskustvu. Ja stalno inzistiram na izuzetno slojevitom i bogatom iskustvu hrvatske povijesti, koja je poticajna već sama po sebi. Onda ostaje ta elementarna stvar, da iskustvo čovjeka i društva u hrvatskom slučaju iziskuje izuzetno velika, ne samo znanja, nego i organizaciju pa i pristupe itd., koji nas suočavaju sa sljedećim: gdje je opus - i s time završavam - profesorice Mirjane Gross, s tog stajališta. S jedne strane sa stajališta obnove čitavog niza tradicionalizama u najnovije vrijeme, doduše taj val sada donekle popušta, ali itekako je još dovoljno samo naslove pogledati po knjižarama, da ne govorim o čemu drugome, a s druge strane sa stajališta izazova postmoderne. Ima mlađega svijeta koji se jednostavno za teorije modernizacije uopće ne interesira, koji se za nacionalne integracije uopće ne interesira, nego stvari stavlja u neke druge konotacije. I to je ono, otvoreno rečeno, o čemu bih

volio da danas razgovaramo, jer ja sam sasvim siguran da se ovdje radi o trajnim doprinosima. Ne bih ni inicirao ovaj razgovor da nisam toga mišljenja, ali koje dakako treba umjeti i na pravi način prepoznati.

Geneviève Humbert-Knitel: Dolazim iz Francuske i bavim se historiografijom. Profesorica Mirjana Gross, s kojom već dvije godine povremeno i o toj tematici raspravljam, približila mi je njenom knjigom metodologiju, unatoč činjenici da sam kao Francuskinja već na Sveučilištu bila upoznata s teorijom. Mislim, dakako, na *École des Annales*, ne samo na Marca Blocha – Sveučilište s kojega dolazim nosi ime *Marc Bloch* – i Luciena Febvrea i tu generaciju, već i na drugu ili treću generaciju – Braudela, Fureta, Le Goffa – ljudi koji su bitno utjecali na cjelokupnu francusku historiografiju. O Marcu Blochu se danas malo govori, dugo je trebalo i na mom Sveučilištu da se o tom imenu počne govoriti. A pitanje se postavlja – i to je historiografija – zašto ne odmah? Zbog toga što je bio Židov? Ili pripadnik Pokreta otpora? Ili borac na fronti? Odgovor ne znam! Ali i to spada u historiografiju. A željela bih, i što se tiče metodologije povijesti, posebice vezano uz germanistiku, spomenuti jedan primjer – skup koji će se održati u rujnu 2004. godine – *Histoire et mémoire* odnosno *Geschichte und Gedächtnis*. Prati se *Erinnerungsaufbau* dviju Republika – Njemačke i Austrije od 1945. do 1955. Da se povijest uvijek iznova piše, to je dakako jasno. Jasno je da i u Austriji postoji čitav niz novih interpretacija u historiografiji. Međutim, ono što je novo, barem s našeg aspekta, je komparacija – što nas dovodi opet do metodologije koju je profesorica Gross tako sjajno objasnila, pa i našim studentima. To je nov pristup problematiki povijesti – bilo nacionalne ili ne, jer ne vjerujem da se nacionalna povijest može pisati na način na koji se to prije činilo – usporedba Njemačke i Austrije. Simbolična 1955. bitna je i za jednu i za drugu zemlju, no neki nisu odmah razumjeli zašto je i za Njemačku ta godina toliko značajna, dok je za Austriju to od početka bilo jasno. Bila bi vrlo interesantno kroz analizu vidjeti što je tisak u Njemačkoj pisao o povlačenju Saveznika iz Austrije 1955. godine. To bi bilo izuzetno interesantno! A ta komparacija kao metodologija, ta nova perspektiva unutar već obrađene teme mora i biti interesantna, te odgovara metodološkom pristupu velikog broja suvremenih povjesničara. Naravno, kod povjesničara još uvijek ne prevladava jedan jedinstveni mentalitet, historiografije su još uvijek skroz različite – tu se pritom radi i o arhivskom materijalu koji im je dostupan. Primjerice u Francuskoj, vezano uz povijest alžirskog sukoba 1992. godine, dostupni su postali arhivski materijali, ne svi, ali ipak se sada nešto o tome može saznati, a mogu i Alžirci – o vlastitoj povijesti, o kulturnim transferima. Mislim da je to važno. *Centre Marc Bloch*, dakle *Institut u Berlinu koji vodi sin Marca Blocha*, Étienne Bloch, u tom smislu i radi, ali to je samo dio, drugi dio tog posla ne spada u povijest, već se odnosi na politiku. Pritom je u smislu ideologije, pisanje o samima sebi, dakle

egohistorija, nešto što se podrazumijeva samo po sebi. Problem je samo što se to odmah unaprijed čitatelju obznani i čitatelj si sam stvara svoje mišljenje. *Centre Marc Bloch* je i centar demokracije, odnosno mjesto koje se brine za očuvanje demokracije u Republici. Mislim da uloga povjesničara postaje danas sve veća i veća. Što se tiče nas ovdje u prostoriji: nisam, gospodine Suppan, znala da Vi govorite hrvatski, što je dakako velika prednost historiografije Srednje Europe, kako mi kažemo Europe centrale et orientale. Znam jednog stručnjaka koji živi u Pragu, govori češki i ondje završava svoju doktorsku disertaciju. Naravno da je to za njega prednost, raditi u arhivu u Češkoj. Mi u Francuskoj često imamo samo jedno viđenje pred sobom – napisano na jednom jeziku. U Francuskoj ljudi imaju ograničen pristup nekim djelima upravo zbog jezika. To što je knjiga profesorice Gross prevedena na njemački, što je izašla kod Böhlaua – to je sjajno. Sada knjiga stoji i na našim policama u knjižnici u Strasbourgu. Prošle godine niste mogli doći u Strasbourg, gdje smo željeli napraviti seminar, ali mislim da se Vaš rad o metodologiji i dalje nastavlja, obnavlja ga novo arhivsko gradivo, novi i drugačiji mentaliteti, a prvenstveno ga nastavljaju mlade generacije – dakle oni koji su se rodili nakon određenih događaja. U odnosu na njemačku povijest danas je, dakako, važna generacija povjesničara koja se rodila nakon rata. A mislim da se to odnosi i na Jugoslaviju, iako je to jedan drugi problem.

Ivo Goldstein: Moje izlaganje je zapravo više vezano za neka iskustva i za jedno konkretno povijesno razdoblje - odnosno trenutak od prije 25 godina. Htio sam nešto reći u nekoliko minuta, nešto iz iskustva i pozicije studenta profesorice Gross. Naime, kad smo došli na prvu godinu studija, dakle ja 1976. godine, i počeli slušati kolegij koji se zvao „Metodologija historije“, po prvi put smo čuli, koliko god to danas banalno zvučalo, dvije tvrdnje: a to je da, bez obzira što su neki od nas shvaćali da postoji i nešto drugo, ali nikada nismo te tvrdnje čuli jasno formulirane, dakle da povijest, odnosno historija nije samo istraživanje vojno-političke povijesti, nego da postoji i nešto puno više. Dakle, da postoji čitav niz činjenica i procesa koji postoje izvan vojne i političke povijesti i da na to treba isto tako obratiti pažnju. I ono što je prof. Gross nas poticala, sugerirala da se upravo okrećemo takvim činjenicama, takvim fenomenima i takvim procesima. To je bila jedna tvrdnja. Druga tvrdnja je bila, isto koju nismo shvaćali, odnosno doživljavali smo je na posve drugačiji način, jer nam je to bilo prezentirano tokom osnovnoškolskog i gimnazijskog obrazovanja, naime da je historijska znanost puno više od utvrđivanja pojedinačnih činjenica, dakle da postoji nešto što se zove sintetiziranje, analiza - mi smo to doživljavali tokom našeg do fakultetskog obrazovanja, odnosno bilo nam je prezentirano kroz jednu propagandističku formulu i propagandističke formule o pravilu i smjeni društveno-ekonomskih formacija, što naši tu studenti takvo iskustvo više nisu imali, sada smo to počeli shvaćati na drugi način. Od

tih dviju činjenica smo zapravo mi počeli i pokušali se baviti metodologijom historije. Mene je profesorica Gross poticala da to radim, čak sam ja neke stvari i sam. Moji prvi, skromni pokušaji, su bili upravo na polju metodologije historije, onda sam otišao dalje prema srednjem vijeku i praktički se više nisam vraćao. Međutim, poslije prve godine studija me profesorica Gross potakla da napravim, naime to je bio trenutak kad je izašlo prvo izdanje njene knjige *Historijska znanost* s 1976. na 1977., upravo tih mjeseci, i onda me potakla da napravim jednu *bibliographie raisonnée*, dakle preveli bismo to kao jednu razloženu bibliografiju članaka i uopće tekstova o metodologiji historije na području tadašnje Jugoslavije. Ja sam poslije 26 godina otvorio bilježnicu koju sam, ne znam kako, ali uspio sačuvati, nije se nigdje zametnula, nego je ostala, i vidio sam da sam napravio poprilično dobar posao. Međutim, kako sam morao tada polagati ispite, jednostavno se nisam maknuo dalje od negdje gdje sam stao 1977. godine. I ono što, ovih dana pregledavajući po prvi put nakon 26 godina tu bilježnicu, odlučio sam da sada kad sam sebi određujem ritmove da to privedem kraju. Dakle, da dodam puno priloga koji su napravljeni od 1977. do danas i napravim neki koliko-toliko cjelovit smisleni tekst. To je jedna stvar. Druga stvar je da sam ono sam pročitao i napravio bilješke, vidio jednu stvar koja se često zaboravlja. Naime, do tada, na prostoru bivše Jugoslavije, u onom međuratnom razdoblju, po metodologiji, teoriji povijesti, odnosno historije, kolali su različiti istraživači iz različitih perspektiva: Milan Šufflay, Gavro Manojlović. Poslije rata se opet ta brojka svela na nekolicinu manje ili više slučajnih priloga s vrlo različitih ideoloških i profesionalnih pozicija, pri čemu ih neću sada vrednovati, samo ću navesti imena ljudi koja se primjerice najčešće pojavljuju. Tu su svakako Branislav Đurđev, Branko Petranović, Andrej Mitrović. Dakle, to nisu samo općenito ljudi koji su se bavili metodologijom, oni su prezentirajući svoje konkretne probleme u istraživanju onda napravili i jedan, malo bi ružno bilo reći, a nemojte me krivo shvatiti, izlet u metodologiju, počeli su raspravljati o metodološkim problemima. Tu je svakako bio i Bogo Grafenauer. Mislim da je on bio do profesorice Gross najznačajniji. Njegov prilog *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, koja je izašla u Ljubljani 1960., je do izlaska *Historijske znanosti* najcjelovitiji prilog, odnosno pokušaj upoznavanja jugoslavenske tada historiografije, bez obzira što je ta knjiga imala slabu recepciju i na hrvatskom i na srpskom području, i na bosanskohercegovačkom, koliko mi se čini. To je bio najznačajniji i najzaokruženiji prilog o upoznavanju metoda i struktura, kako se kaže, tehnika i struktura povijesne znanosti. Knjiga profesorice Gross, odnosno njezini radovi koje je ona počela pisati od kraja '60-ih i početkom '70-ih godina, a pogotovo knjiga *Historijska znanost*, prvo i drugo izdanje, je apsolutno skok u odnosu i na Grafenauera. Zašto? Zato što je ona puno zaokruženija, puno cjelovitija. Dakle Grafenauer se bavi poviješću historiografije i metodologijom, ali na jedan, ja bih rekao, manje cjelovit način. Osim toga, sad će ispasti kao neka

floskula, ali Grafenauer je bio puno više pod dojmom, odnosno pod utjecajem marksizma, i na neki način želje da taj svoj pristup historijskoj znanosti marksistički predstavi. Spominjao je socijalnu historiju, *Sozialgeschichte*. Završni dio Grafenauerove knjige ide za time da se kaže da marksistička teorija, marksistička misao, u cjelini potiče razvoj, kako on kaže, sociološke historije. Mislim da ta njegova racionalna misao nije održiva u praksi, odnosno da ju je praksa demantirala. Prema tome, skok koji je napravljen kod profesorice Gross, u svakom slučaju je bio velik. Ustvari, on se mora gledati u kontekstu i perspektivi. Dakle, koliki je tko napravio pomak u određenom trenutku. Mislim da je taj napredak napravljen. Šteta je što mi kao sredina koja je naslijedila ono što je profesorica Gross radila, nismo u ovih dvadesetak godina jednostavno iznjedrili nekoliko osoba koje će se sustavno i cjelovito, osim nekolicine - tu je kolegica Janeković, koja je donijela originalne prinose - ali nema jedne grupe koja bi se sustavno i cjelovito bavila problemima metodologije historije. Iako, evo četvrt stoljeća nakon tih napora profesorice Gross, koji su uokvireni u knjigu, ja mislim da je metodološki napredak očigledan. Mi smo i dalje opterećeni s nizom problema koji vuku svoje korijene još iz onog doba kada je profesorica Gross pisala. Ali mislim da je napredak evidentan. Možda to sad nije neka velika stvar jer je 25 godina prošlo, dakle četvrt stoljeća. Ali da kažem da napredak baš nije evidentan ili da ga moramo ovako pronalaziti u nekim detaljima, onda bi se činilo da nismo ništa napravili. Ali ja mislim da jesmo i to zapravo jednim dijelom, dobrim dijelom, onime što smo čuli u tom kolegiju koji je profesorica Gross osnovala i dugo vremena držala. Mi vrlo često na sjednicama Odsjeka razgovaramo o tome treba li metodologija historije, odnosno Uvod u znanost povijesti, kako ga sada zovemo, biti na prvoj godini, odnosno zašto ne bi bila recimo na trećoj ili četvrtoj godini. To je jedna tema koja se pojavljuje vrlo često, ali ono što uvijek ostaje zaključak, i većina je toga svjesna, da upravo taj prvi kontakt s metodologijom historije onako kako je postavljen još u radovima profesorice Gross, je zapravo nešto što formira od početka naše studente i da toga nema i da to radimo, recimo, na trećoj ili četvrtoj godini ili da, ne daj bože, uopće ne radimo, mislim da bi stvari krenule na jedan vrlo drugačiji način.

Drago Rokсандić: Predložio bih da prvo apsolviramo prvu cjelinu, Teorije i metode, da bi onda bila stanka za kavu. Nakon toga bismo nastavili sa sljedećim temama. Sada bih zamolio kolegicu Zdenku Janeković da nam i ona kaže nešto.

Zdenka Janeković-Römer: Čini se da nitko od prethodnih govornika nije mogao izbjeći jednu osobnu notu kada se govori o profesorici Gross, pa to isto tako ne može izbjeći ni meni. Ja ću sada personalizirati malo ono čime je završio kolega Goldstein. Ja sam se susrela s pitanjem što je to povijest i metodologija

povijesti na prvoj godini studija. Danas našim studentima prve godine taj predmet nije najomiljeniji. Međutim, meni je bio, to je možda bila jedna metoda šoka, ali meni je bilo iznimno značajno što sam te, za mene sasvim nove stvari čula već na prvoj godini, jer me to usmjerilo tijekom čitavog mog daljnjeg studiranja i kasnijeg rada, kao i moje razmišljanje o tome čime se bavim, i odredilo zapravo mene kao povjesničara. Kasnije kada sam se počela doista i sama baviti srednjo-vjekovnim temama, ovi prinosi koje sam napisala čisto metodološke prirode, kojih je bilo nekoliko, nisu veliki i ne mogu se u tom smislu ni na koji način uspoređivati s profesoricom Gross. Međutim, ono što smatram za sebe značajnijim, da sam u svom radu na medijevalnim temama nastojala uključiti teorijske, metodološke momente. Moram reći, sada kada ja već spadam u srednji naraštaj hrvatskih povjesničara, da često razmišljam kako mi je zbog toga bilo mnogo teže i sada mi je teže. Nekad mi se čini kada bih ignorirala ta teoretska pitanja, da bi mi život kao istraživača bio lakši. Ovaj uvod sam napravila zbog toga što se moje izlaganje, kao što sam se i dogovorila s profesorom Roksandićem, svodi na nekoliko teoretskih i metodoloških pitanja koja mene, mogu reći, zapravo, baš i muče kada se radi o ovoj našoj disciplini. To je prvo pitanje, što je to povijest, s kojim sam se susrela, rekla sam, već na prvoj godini, i na koje ja još do danas nemam nekakav decidirani odgovor. Je li ona znanost, umjetnost ili nešto drugo? Vratit ću se još na to. Drugo pitanje, koje je isto s tim vezano, pitanje je metodologije, odnosno koliko je povijesna metodologija definirana ili nije? Naravno, uz to se naslanja i pitanje naracije, njezine spoznajne vrijednosti, njezine uloge u povijesnoj metodologiji. I na kraju, nešto što nas, zapravo, čini mi, se sve muči u kontekstu u kojem živimo, a to je odnos povijesti i ideologije, odnosno politike. Ja ću se samo kratko vratiti na ono prvo. Kada se zagrebe ispod površine, ispod ovog uvjerenja u apsolutno objektivno znanje u historiografiji, dolazi se do niza problema koji su vezani uz bit, svrhu spoznaje mogućnosti i metode ove discipline kojom se mi bavimo. Jer moram priznati da ona nije jasno definirana metodološki pa su joj i kriteriji katkada isto nejasni i vrlo rastezljivi. Zbog toga se unutar drugih disciplina, lingvistike i teorije književnosti, javila radikalna kritika povijesti, pa čak i zahtjevi za njezinim ukidanjem kao suvišne discipline, koja ne omogućuje spoznaju stvarnosti nego samo nudi priču o prošlosti na način koji je u spoznajnom smislu ništa bitno manje različit od književnosti. Drugim riječima, sve prolazi. Ja sad o tome ne bih dalje diskutirala, nego samo o onom dijelu za koji mi se osobno čini da proizlazi iz same povijesti. Naime, još od 19. stoljeća u toj silnoj želji da povijest etablira svoju znanstvenost, da se udalji od antičkih i renesansnih teorija koje su je smatrale dijelom književnosti i retorike, i to onim lošijim dijelom, onim koji se bavi pojedinačnim, za razliku od općenite književnosti, povijest se svim svojim silama napinjala da odgovori na zahtjev za znanstvenošću, nastojala se prilagoditi u 19. stoljeću metodama prirodnih znanosti, ali

kasnije u 20. stoljeću su mnogi pravci i škole pokušavali na različite načine afirmirati znanstvenost, historiografiju pozitivizma, historizma, marksističkog materijalizma, strukturalizma i tako dalje. Pa se i hrvatska historiografija također uklopila u tu potragu. Moje je mišljenje, a i pitanje ujedno, je li taj pojam znanosti definirao povijest na njezinu štetu? Jer je ona u konačnici često proglašavana nekakvim hibridom, nečim između, nečim što nema ni kvalitete znanosti, ni kvalitete umjetnosti, niti unutarnje stvaralačke kvalitete. Pa se pitam koliko je uopće danas plodotvorno zadržavati se na tom pitanju znanstvenosti, na dihotomiji između znanstvenosti i umjetnosti? Tim više što se i pojam znanosti, kada se radi o prirodnim znanostima, danas radikalno redefinira i mijenja. Ovaj je upit na jednoj sasvim teoretskoj razini, ali na to se nastavljaju i neke moje metodološke dvojbe. Naime, svi mi, pa isto tako i ja koja sam četiri godine predavala Uvod u znanost o povijesti i metodologiju, govorimo o povijesnim metodama kao nekakvom temelju znanosti i njezinoj jezgri, ali zapravo na jednostavno pitanje što su to specifične povijesne metode, teško se može dobiti određeni jednoznačni odgovor. Kao voditelj poslijediplomskog studija na našem Odsjeku, ja dobivam niz studentskih sinopsisa za njihove magistarske radove. Za sve njih mi smo uveli jedan obrazac kako bi trebao biti taj sinopsis strukturiran i jedan od tih odjeljaka je i obrazložiti metodologiju rada. Svi studenti imaju s tim odjeljkom najviše problema i dolaze me pitati ili me nazivaju: „Što da ja tu napišem?“ Dakle, kada se odmaknemo od onih sasvim nespornih obrazaca rada na izvorima, od kritike izvora, izvan toga ne postoji ni slaganje oko metoda niti činjenice, moram to reći, jasni kriteriji oko procjene historiografskih djela. Mi se moramo samo osvrnuti oko sebe da vidimo i prisjetiti se kako je teško, kako je često i nemoguće postići opći konsenzus oko mnogih pitanja. A ako se on i postigne, to se vrlo često događa na temelju kriterija koji dolaze izvan naše struke. Pa je moje pitanje, koje se nadovezuje na prvo, možemo li mi uspostaviti i na koji način zajedničke kolektivne kriterije ili je moj posao doista do kraja individualna stvar kada se mimoide ovo pitanje kritike izvora? Meni osobno ne smeta raznolikost u metodološkoj praksi, jer historiografija ne mora biti niti nije nikad ni bila utemeljena na jednoj metodološkoj praksi, ali me zanima što je tu temeljno povijesno, što je tu u toj metodologiji ono što povijest definira kao disciplinu, da tako kažem, znanost. Koliko su jasne granice između povijesti i nekih drugih misli o povijesti? Tu bih se odmah nadovezala i na treću stvar, koja je nekako isto dio ove cjeline, a to je pitanje naracije. Bez obzira na sve nedosljednosti i proturječja, postmodernistička diskusija o diskurzivnosti humanističkih disciplina je pokazala, čini mi se, nedvojbeno da jezik i naracija nemaju samo instrumentalnu, dakle podređenu poziciju, nego da imaju i spoznajno značenje. Pa se u skladu s time danas uspostavlja jedna alternativna koncepcija i povijesne discipline, koja priznaje njezinu relativnost, subjektivnost, u subjektivnosti i povjesničara, a isto tako i

utjecaj jezičnih narativnih čimbenika na povijesne tekstove. Svi znamo da to nije prošlo bez problema, čak, može se reći, i bez trauma među povjesničarima. Naracija je uvijek bila dio historiografije, ali su je ranije povjesničari prihvaćali samo u njezinoj komunikativnoj funkciji i ignorirali su zapravo problem pisane povijesti, to jest probleme odnosa prema metodici i poetici, smatrajući da to dovodi u pitanje znanstvenost discipline. Ja ću sad opet reći jedan osobni primjer, koji sam znala i studentima spomenuti na svojim predavanjima, a to je da sam ja od nekih svojih profesora na studiju, ne samo ja, nego svi mi, dobivali upute kako treba pisati znanstveni tekst iz povijesti, a to je sa što manje pridjeva. Zbog toga što se pridjevi koji nose stav, naše osobno mišljenje, smatraju znakom neznanstvenog diskursa. Znači, sjećam se točno profesora, koji je uvijek govorio: „Imenice i glagoli!“ Moje je mišljenje - ja nastojim tako pisati, bez nekakvog straha, na tim rubovima, izvan diskursa - da pripovijest ne bi trebala biti sporna točka u nastavi i historiografiji, jer je njoj imanentna i bez nje predočavanje povijesti nije moguće. Čak mislim da se povijest kao disciplina treba u tom smjeru kojem pripada okrenuti, a ne uzaludno tražiti svoju znanstvenost u metodologiji nekih drugih disciplina. I zadnje što sam mislila, da sad previše ne duljim, ja sam se to dosta megalomanski pripremila kao što sada vidim, ali kratko ću se osvrnuti još na ovo četvrto što sam htjela reći, a to je utjecaj ideologije na produkciju povijesnih djela koja je u velikoj mjeri dio naše svakodnevnice, što me kao povjesničara smeta. Tu je prvo taj ideološki dio koji dolazi od jedne modernističke paradigme koja svodi povijest na uske okvire određene pojmovima kao što su nacija, rasa, klasa, religija, kapitalizam i tako dalje, čime mislim da je pogled na povijest bitno sužen. Osim te paradigmatske ideologizacije povijesti, na djelu je i njezina izravna politička upotreba, točnije rečeno, zloupotreba povijesti. Mi smo svjedoci da se povijest stalno instrumentalizira u političke svrhe, i tako se, eto, dogodi jedno nekakvo upitno i ograničeno znanje koje je zapravo podređeno političkoj moći. Mislim da je povijest isto sama kao disciplina, barem djelomično za to, ako se može reći pod navodnicima, „kriva“. Mnoge generacije povjesničara su tvrdile da donose apsolutne, objektivne, konačne sudove, ali to zapravo nije tako, kao što svi znamo, jer je povijest neprekidna, stalna rasprava i stalno se pojavljuju nove i nove interpretacije istih problema. Većina povjesničara, kolega s kojima razgovoram i čije radove čitam, su potpuno svjesni spoznajnih i metodoloških problema discipline, ali ipak se mnogi u vlastitom radu na nekoj problematici vraćaju toj empiricističkoj postavci da se prošlost može objektivno rekonstruirati i da se može doći do nekakve objektivne i apsolutne istine. Kada se čitaju razni tekstovi koji se pojavljuju pa i izvan akademske zajednice, može se reći, upravo oni koji su nekako najviše politizirani i ideologizirani - i interesno ili kako god hoćete – involvirani, najviše inzistiraju na objektivnosti. Ovaj akademski primjer koji sam spomenula čini mi se da čak više ni on ne određuje u potpunosti granicu

između historiografije i onoga što ona nije. Evo, to je moje zadnje pitanje, odnosno tema za diskusiju: kako se izvući iz toga i odrediti granicu između historiografije i pseudo-historiografije?

Drago Roksandić: Ja sam doista izuzetno zahvalan. Ovo je mnogo više od natuknica, kako je i kolega Nikša Stančić pripremio, mnogo više od natuknica kako smo se dogovarali. Za riječ me molio kolega Alojz Ivanišević. No, prije nego što njemu dam riječ, ja bih ipak volio da razmijenimo mišljenja o nekima od ovih pitanja o kojima je ovdje bila riječ, ali što kraće, jer time dijalog dobiva smisao. Ima li onih koji bi htjeli nešto opservirati, problematizirati, itd.?

Kolega Daniel Barić iz Pariza.

Daniel Barić: Meni se čini da je dosta važno u ovome razmišljati i o čitatelju. Sad smo čuli kako povjesničar radi, a meni se čini da je pitanje za koga on piše, također važno. Tako u Francuskoj postoji jedna bogata historiografija koja se jako dobro čita, a ne samo u krugu povjesničara. To je jedna bitna razlika. I meni se čini da u tom pogledu u Hrvatskoj možda nedostaje jedna vrsta historiografije koja daje svo bogatstvo te povijesti, ali mislim da je to možda zbog toga što se ne razmišlja o jednom širem krugu čitatelja, a ne samo o jednom stručnom.

Drago Roksandić: U Hrvatskoj su se neki povjesničari proteklih deset godina obogatili na svojim knjigama, ja sada neću spominjati koji su to. Ja sigurno ne! Ali oni su akademski povjesničari sa svim titulama – a neki naravno i nisu. Ja sam suglasan s tim da je to iznimno važno pitanje, ali sada dolazimo do toga subjekta. Jer ako ja pišem samo za druge, a ignoriram samoga sebe, onda je bolje da ne pišem. Jer najprije se čovjek mora suočiti sa samim sobom, pa tu dolazimo do čitava niza pitanja, i oko subjektivnosti, koječega drugoga, pa i narativnih strategija. Ja bih nešto rekao na što me Ivo Goldstein potakao. Nekidan sam vidio u novinama, ne znam je li i netko drugi primijetio, izvješće o jednom njemačkom ispitivanju javnog mnijenja o deset najvećih Nijemaca svih vremena, među njima je i Karl Marx, i to na vrlo visoko pozicioniranom mjestu, iza Bismarcka. Društvo je u svakom slučaju interesantno, ali ono što je mene tu fasciniralo, za Nijemce nitko neće reći da su masovno marksisti, naprotiv - sve prije nego to - ali interesantno je da iz jedne pozicije koja je mentalno kritička u odnosu prema Marxovoj baštini, postoji svijest da je Karl Marx jedan od najvećih Nijemaca svih vremena.

Alojz Ivanišević: Ne, ne, to je bilo *bedeutend* u smislu utjecajnosti. Bilo je to „najveći i najznačajniji“, tako je bilo. Ali rezultati tog istraživanja su vrlo neozbiljni, jer su na trinaestom ili četrnaestom mjestu bili neki pop-pjevači, kao Dieter Bohlen.

Drago Roksandić: Za svakoga ponešto!

Horst Haselsteiner: Ja bih samo rekao da mi imamo svi zajedno, Austrijanci, Nijemci i Hrvati, i drugi, problem s metodologijom i historiografijom. Za mene je čudno da iz Austrije ne znam nikoga tko bi bio član u *International Committee for Historiography*, i ja se bojim da i iz Hrvatske nema nikoga. To znači da ako mi želimo da diskutiramo na međunarodnim temeljima, mi moramo stvarno da se trudimo, da budemo članovi *Commission Internationale de l'Historiographie*.

Drago Roksandić: Ili da pišemo knjige kao što je napisala profesorica Gross. Ja nikad nisam nijekao, što se mene tiče, prije svega ja sam studirao prije filozofiju i sociologiju, pa tek onda povijest - za mene je iskustvo marksizma, i to ovoga zagrebačkoga, škole Praxis, odlučujuće bilo u mom životu. Onoga trenutka kad sam se suočio s pitanjima čovjeka, rada, otuđenja, *Entfremdung*. Do onda je bila kritika. Zato što sam odlazio lijevo-desno, saznavao još štošta drugo, ali za mene je najveći problem to naše umijeće da se suočimo s vlastitim intelektualnim biografijama. Jer ja znam kad je Mirjana Gross objavila ovu knjigu *Historijska znanost*, koja je i u Beogradu izazvala senzaciju, jer i tamo je bio problem kako se suočiti s Branislavom Đurđevom. I onda se pojavila jedna knjiga koju se zbilja moglo legitimno upotrebljavati, i u nastavu je ušla odmah. To je bilo i drugdje, i u Sarajevu itd. Dakle, ta je knjiga u to doba imala zaista veliku težinu, ja to moram reći s velikim zadovoljstvom. Odjedanput nas je suočila s problematikom, prije svega unutar jedne interpretacijske sheme, koju su, moram reći, ljudi masovno doživljavali kao stvaralački marksizam - u ono doba. A s druge strane, otvaranje prije svega prema francuskoj historiografiji, to je bio hrvatski put i, za one koji su mislili šire, jugoslavenski put prema samome središtu inovacija u svjetskoj historiografiji. I zato je ta knjiga imala nevjerojatno veliku recepciju. I omogućila je, naravno, uz sva osporavanja, sasvim sigurno, mlađe generacije su manje-više svugdje krenule. Zašto nije Bogo Grafenauer, ona njegova knjiga je, kad je zanat u pitanju, izuzetno dobra knjiga. Njemu je nedostajala upravo ova znanstvena imaginacija. Nije samo zanat u pitanju, zanat je bitan i to je ono gdje je sasvim sigurno šidakovska tradicija veliku težinu imala, i bez Šidaka tu ne bi bilo ni Mirjane Gross vjerojatno, da nije stvar bila vraćena zanatu. U pitanju je nešto drugo. Nije samo zanat, nego je u pitanju jedna intelektualna avantura. Odjedanput čovjek postaje sposoban komunicirati sa sociologijom, s antropologijom, s kulturnim studijima, s filozofijom itd. Osjeća da se ne radi o jednoj antikvarnoj historiografskoj preokupaciji, nego da se radi o nekoj vrsti duhovne slobode, naprosto se osjećaš sposoban postaviti svako pitanje i staviti ga u najrazličitije kontekste. Ja moram reći, time što sam i godinu dana bio u Parizu na *École des Hautes Études en Sciences Sociales*, kad sam radio vlastitu disertaciju, da sam

se tamo osjećao poprilično ravnopravno, što se mene tiče, jer sam došao već s nekakvom prtljagom, bagažom, koji me nije činio provincijalcem u cijeloj toj priči. I ja smatram da je to velikim dijelom posljedica, sada da ne bismo pretjerali - svatko od nas ima različito - ali apsolutno jedna sigurnost je velikim dijelom potjecala iz toga što je na najsustavniji način, i to je ono što ja preporučam i sebi i svakom drugome, jest da je u glavi ideja, i da štošta znaju, ali kad treba sjesti pa to oblikovati u suvislu cjelinu, pa na način da drži vodu, pa na način da otvara mnoge mogućnosti. E, toga je profesorica Mirjana Gross imala malo više nego drugi, koji su se u sličnim stvarima očitovali i pokušavali ogledati i tako dalje, i to je bio veliki prilog. I tu smo mi stali, tu sam ja suglasan. Nama nedostaje u Zagrebu, ovom studiju - jer s jedne strane se pojavljuju vrlo zanimljive knjige, sada ne laskam nikome, kada je riječ o članovima Vijeća Odsjeka, ali s druge strane postoji neka vrsta vakuuma, jer mi nismo tu tradiciju mišljenja u raznim smjerovima uspjeli prenijeti u novi kvalitet jedne dijaloški intonirane škole. I druga stvar, imamo individualno jake veze s raznim centrima istraživanja, od Beča na dalje, ali mi nemamo većih međunarodnih inicijativa. Ja se ne bih htio trpati s *Triplex Confinium*, jer jedna lasta ne čini proljeće, ali je činjenica da takvih projekata nema. A i nas se pretjerano ne zove, što isto tako treba imati na umu, i tu treba malo više snage na različite načine da to sve skupa dobije jednu dimenziju. Da ne bude samo hrvatska inačica ove ili one paradigme ili tradicije itd., nego jedan novi kvalitet, koji sasvim sigurno se može realizirati, za njega ima dosta preduvjeta. I ja sam suglasan s kolegom Horstom Haselsteinerom da tu postoji onda jedna regionalna situacija, jer u historiografiji ovog prostora šansu imaju samo u regionalnoj komunikaciji. I meni je Beč 1978. ostao u neizbrisivom sjećanju. Ja sam tamo za magisterij bio pola godine i odmah sam doista izuzetno lijepo bio prihvaćen kao vrlo mlad čovjek. Stalno sam dobivao pozive za razgovore, ljudi su dolazili, od Amerike, Peter Sugarbio je i profesor iz Moskve koji je kasnije često dolazio, profesor Tofik Islamov. Nevjerojatno veliko mnoštvo ljudi! Austrijanci su se pokazivali izuzetno sposobnim za recepciju ljudi najrazličitijih uvjerenja i to je trajna poruka! S jedne je strane to grad gdje se ide, ali s druge strane, to ne bi bio grad gdje se ide da nije bilo ove komunikacijske kulture. I ja kad mislim ovo pitanje, što je danas povijesna znanost, ja više inzistiram na kulturi povijesnog mišljenja, jer najopasniji je danas ahistorizam ili uvjerenje da je samo budućnost pred nama ili jednostavno nastojanje da se sebe iz neke prošle stvarnosti projicira, tisućljetna kultura ili bilo što drugo, ima toga, hvala bogu, ne samo u hrvatskom slučaju, u svakom drugom. Dakle, jedno umijeće toga stalnoga konfrontiranja, jer mi svi intencionalno radimo, prema nekim vlastitim orijentacijama što hoćemo. To je ono što u stvari regenerira historiografsku situaciju, ali to što radimo u biti tek kad se vrednuje unutar nekih projekcija, ovakvog ili onakvog trajanja, dobiva svoj smisao. Kako se to radi - zato inzistiram na kulturi povijesnoga mišljenja.

Jer jedne škole apsolutno danas ne može biti, to je više nego jasno. Ali smisao za povijesno mišljenje je danas najviše u pitanju. Jer nas se pokušava dehistorizirati, ahistorizirati, i tu je najveća šansa znanosti o povijesti, po mom sudu. I onda dolazimo, i s time završavam ovu intervenciju, nama treba na prvoj godini zanat povjesničara, da ljudi nauče što znači uzeti knjigu u ruke, što znači otići u arhiv, što znači otići u muzej; i to ne samo vidjeti te ustanove, nego naučiti se da povjesničara ne može biti ako mu se gadi raditi s arhivskom građom, ako misli da samo čitajući pametne knjige može biti dobar povjesničar. Mi smo prije svega ljudi koji smo obavezni prema izvorima, vrelima. I druga stvar, a to je umijeće kritičnog mišljenja koje ide s tim, i tu je onda treća i četvrta godina, jer čovjek na prvoj godini ne može teorije i metode u rasponu u kojem to piše u ovoj knjizi asimilirati ni slučajno. I tu smo u jednom velikom procjepu, a to može biti samo škola, to ne može pojedinac više, to škola mora biti.

Eto, sada prije stanke i prije nego što kolega Ivanišević dobije riječ, Mirjana možete Vi nešto reći.

Mirjana Gross: Ja bih na kraju.

Drago Rokсандić: U redu. Onda ćemo sada imati 10 minuta stanke.

Alojz Ivanišević: (Dio izlaganja nije snimljen.) Istraživanja i pisanja profesorice Gross, mislim da je svima dobro poznato, da je ta tema bila jedna od središnjih tema njezinog istraživanja, pri čemu je pravaštvo, meni se čini tako, ipak bilo u središtu pažnje. S tim da je kruna toga u svakom slučaju ova, već nekoliko puta spomenuta knjiga, njezino remek-djelo, *Izorno pravaštvo*. Mene je ta knjiga zbog toga fascinirala što ona predstavlja zaista jednu kritičnu i u pravom smislu riječi znanstvenu analizu ideologija Ante Starčevića i Eugena Kvaternika, ali i ostalih pravaša. Velika vrijednost te knjige, prema mom mišljenju, je i u tome što je ona vrlo aktualna i, meni se čini, izašla u zaista pravo vrijeme. U vrijeme kad se u hrvatskoj popularnoj historiografiji, koja je ovdje već spomenuta, i u široj javnosti, gdje hobi-povjesničari govore o hrvatskoj povijesti onako kako misle da se mora govoriti u državotvornom smislu i, takoreći, mnogi samozvani povjesničari koji pravaštvu i Starčeviću vrlo nekritično pristupaju. I takovih ima, koliko je meni poznato, i među profesionalnim povjesničarima koji se drže ozbiljnima. I ti spomenuti često glorificiraju Starčevića, pristupaju njegovu nauku vrlo nekritično i, skoro bi se moglo reći, uzdižu ga na čast oltara. To je sigurno nešto što je također vrlo aktualno, kad se čast oltara u političkom kontekstu spominje, to je svima dobro poznato, da se vrh Katoličke crkve netom prije ovih izbora odlučio za jednu konkretnu opciju u politici koja se poziva u svakom slučaju na

pravaštvo i koja se označava državotvornom ili, moglo bi se reći, neopravaškom ili pseudopravaškom. Jedno je sasvim sigurno, da Ante Starčević i Eugen Kvaternik takovo crkveno vodstvo, politizirujuće, ne bi prihvatili, to znači da to ne bi sigurno bilo po njihovoj mjeri, jer je poznato da su oni bili odlučni protivnici miješanja Crkve u politiku. O tome je naša jubilarica mnogo pisala, u ovoj spomenutoj knjizi osobito. Nasuprot glorificiranja Starčevića u hrvatskoj javnosti, stoji njegovo demoniziranje u srpskoj historiografiji i Srbiji uopće, i mislim da postoji taj fenomen uopće glorificiranja vlastite povijesti i demoniziranja tuđe povijesti u hrvatsko-srpskim odnosima ili sukobima, i to je jedna tradicija koja, naravno, ima dugu povijest. Posljednji rat je tu tradiciju u svakom slučaju „osvježio“, pod navodnicima. Profesorica Gross sigurno ne pripada onima koji su tu tradiciju nještovali, nego nasuprot, onima koji su se protiv nje uvijek borili svim snagama, u zgodno i nezgodno vrijeme. Nije slučajno zbog toga često napadana i demonizirana. Knjiga *Izvorno pravaštvo* koju sam spomenuo, po mom mišljenju je značajan prilog toj borbi protiv stereotipa, nacionalne isključivosti i protiv kolektivne narcisoidnosti i duhovnog sljepila. „Borba“ je ovdje sigurno pretjerana, moram je staviti pod navodnike, jer stil kojim Mirjana Gross piše sve je prije nego borben, njeno „oružje“ pod navodnim znacima, je njezina trijezna i iscrpna znanstvena analiza, u konkretnom slučaju, analiza pravaške ideologije. Ona s jedne strane ukazuje na, da tako kažem, normalnost pravaške ideologije kao nacionalno integracijske ideologije u europskim okvirima, govori o utjecaju ideja Francuske revolucije, prosvjetiteljstva i romantizma na pravaštvo, a na drugoj strani upozorava na protuslovlja u okviru te ideologije, na ekstremizme i slično. I ona pri tome pušta glavne protagoniste da sami govore i to kroz njihova djela, koja odišu često baš tim nacionalnim ekskluzivizmom i narcisoidnošću. Ja bih htio navesti nekoliko primjera, kratkih citata, koje sam preuzeo od profesorice Gross iz te knjige, gdje na primjer Starčević kaže da Nijemci spadaju među najneznamenitije narode s kukavnom književnosti i kaže: „Volio bih muhe loviti, negoli se učiti iz njemačkog knjištva.“ Ili kad govori o hrvatskom narodu, kad ga glorificira, kaže: „Ja se, evo oslobodujem bez taštine kazati da ni jedan danas živući narod Europe nema u svojoj prošlosti veće veličanstvo, negoli ga ima narod Hrvatski.“ Ja sam jednom negdje pročitao da je Matoš, čini mi se, rekao za Starčevića da je on naša najlucidnija glava. Ja se u tom kritičkom smislu usuđujem postaviti pitanje u ovom kontekstu - je li to zaista tako? Mislim da, to je moje mišljenje, da je u hrvatskoj povijesnoj znanosti krajnje vrijeme da se Starčević skine s tog oltara domovine i da se počne njim kritički baviti onako kako je to pokazala profesorica Gross u svojoj knjizi o kojoj je ovdje bilo govora. Ja molim onda profesoricu Gross da ona eventualno kratko komentira moja zapažanja ili da kaže svoje mišljenje o tome.

Mirjana Gross: Ja bih kasnije govorila.

Drago Roksandić: Prije nego što prijedemo na ove sljedeće dvije teme, kolega Ivanišević je govorio o ideologiji, koju smo stavili na četvrto mjesto, ali svejedno, to nije neki apodiktički redosljed. Uostalom, i kolegica Janeković je govorila o nekim ideologijskim aspektima povijesnoga mišljenja i historijske znanosti. Želi li još netko nešto reći na ideologijske teme ili postaviti kakvo pitanje koje bi moglo biti predmet rasprave?

Iskra Iveljić: Ja bih samo možda htjela dodati, kolega Ivanišević je doista vrlo temeljito, studiozno knjigu iščitao, da je uvijek za nas vrlo lijepo kada vidimo da se i u inozemstvu djela hrvatske historiografije tako studiozno recipiraju. Mislim da je, barem meni osobno, bilo fascinantno u knjizi profesorice Gross o izvornom pravaštvu, način na koji je ona pokazala kako je ideologija sveobuhvatna, dakle, kako ta ideologija izvornog pravaštva utječe ne samo na profiliranje nekakvih velikih ideja toga sustava, nego kako ona utječe, primjerice, na poimanje sva-kodnevice. Mislim da su to upravo ovi zgodni primjeri s „njemstvom“. Dakle, dobro je poznato kako je Starčević rekao da pravo hrvatsko piće je vino, a da pravi Hrvati nikako ne smiju piti pivo zato što je pivo smatrao njemačkim pićem. Dakle, tu ideologija utječe zapravo na poimanje. Mislim da je u toj svojoj knjizi o izvornom pravaštvu, profesorica Gross, služeći se tom metodom gustoga opisa, *thick description*, izvanredno pokazala u kojim sve dijelovima je ta ideologija funkcionalna i utjecajna i mislim da je to onda doista jedan izuzetno poticajan i suvremen metodološki pristup.

Horst Haselsteiner: Jedno pitanje je nevjerojatno važno. To smo počeli mi historičari u Stuttgartu, a to je imagologija! I to se veže na ideologiju, naravno, mi smo počeli da se bavimo, mi historičari, nismo mi počeli, to moramo da priznajemo. Ali ja bih rekao da ipak imamo još dosta da istražujemo. Jer mi smo pitali kako je moguće da jedan čovjek, jedan narod, jedna porodica, ima svoju sliku o komšiji. Ali nismo do danas još stvarno pokušali da ispitujemo kako možemo da korigiramo te stereotipe i to je za mene naš zajednički zadatak. To znači, Hrvati imaju sliku o Srbima i obratno, mi Austrijanci o Mađarima, i obratno. Mi znamo kako je to genetika imagologije, to je jednostavno. Ali što možemo da učinimo - da ipak korak po korak popravimo, korigiramo ovu običnu sliku. Jer slika nije točna, naravno, to je stereotip. I po mojem mišljenju, mi smo već počeli, moramo da surađujemo s politologijom i s povijesti književnosti isto. Za mene su nevjerojatno važni tzv. *historische Roman*, *historische Oper*, *historische Gedichte und Oden*. To je konstitutiva za slike što mi i naša djeca imamo o komšijama. Tu moramo na interdisciplinarni način da radimo zajedno. To bi bio jedan prijedlog.

Drago Rokсандić: Evo, sad smo otvorili, naravno, mnoštvo tih novih pitanja, koja će možda učiniti raspravu još kompliciranijom. Dakako, sa zadržavanjem suglasnosti *što mene u cijeloj toj priči posebno sad zanima*. Nedavno sam, radeći na ovim svojim silno isprekidanim studijama 1848., gledao iznova Gajevu pre-pisku i naletio tamo na jedno pismo Maksima Price kojim se ispričava Ljudevitu Gaju što čita Hegela. Jer za Gaja je to skoro *Index Librorum Prohibitorum*, jer je, dakako s njegovim poimanjem nacionalne ideologije, to u svakom slučaju inkompatibilno. Problem je sljedeći, to su moje teškoće i s radom na jednom tekstu: s jedne strane, kad je riječ o kulturalnosti hrvatske kulture moderne, to se bez srednjoeuropskog njemačkog konteksta ne može razumjeti, jer je transfera nevjerojatno mnogo, svih mogućih vrsta. Ali s druge strane, kad se radi o izvođenjima onoga što je, pod znacima navoda „pozitivno“ hrvatsko, ideologijsko, i ne znam u kojem drugom smislu riječi, onda to nerijetko nastaje u konfliktu s nekim njemačkim paradigmama. To je jedan krajnje kontradiktoran, da ne kažem proturječan odnos koji nije nimalo jednostavno istraživati. I to je ono što bi i mene ne samo kod pravaštva, nego u čitavom nizu drugih fenomena, kad je riječ o hrvatskoj povijesti napose, ali već i 18. stoljeća, to se samo naravno na vrlo različit način može prepoznavati, da mitovi, autopercepcije itd., redovito idu po njemačkim obrascima koji su već pročitani, doživljeni. Ali kad se traži vlastiti prostor u tome svemu skupa, onda, dakako, odnos prema samome tome izvoru ne može biti isti. E sad, što je tu ideologija, što je tu još štošta drugoga? Ja se bojim da mi nismo uspjeli nastaviti tu raspravu, jer gdje su granice ideologije? Kako se pod tim pojmom inače svašta podrazumijeva, što je loše u biti, postavlja se pitanje, kako tu potrebne distinkcije postaviti da bismo kad je riječ o ideologiji, istraživali ono što doista treba istraživati? I drugo, još jedno pitanje koje je profesorica Gross otvorila, imamo tu velike teškoće, jer nacionalna ideologija nije u singularu, nego je u pluralu. To je itekako iz njezina opusa vidljivo, ali s druge strane nacionalna ideologija je u političkome smislu izuzetno raslojena i ona može biti artikulirana drugačijim političkim ideologijama. Dakle, tu imamo i pojam nacionalne ideologije koji se nikad ne mora svesti samo na političku ideologiju, a s druge strane imamo političke ideologije koje u čitavom rasponu od konzervativizama i liberalizama do ne znam čega sve ne, nacionalne ideologije vrlo različito može artikulirati. To što govorim, to je sve već na neki način i iskazano, ali rasprava je u štočemu stala. Zašto? Zato što to sad pretpostavlja kritiku svih naših monizama i homogenizacija i ne znam čega drugoga sve ne, a to ne ide bez čitava niza novih raslojavanja, u čemu će i Ante Starčević dobiti jedno svoje nesumnjivo vrlo važno mjesto, ali sasvim sigurno daleko od bilo kakve mitologike, koja se uostalom oko toga i oblikuje. I zato je, naravno, ova knjiga o izvornome pravaštvu mene malo zbunila, jer je pisana jednostavno drugačije nego druge knjige profesorice Gross. Mi smo naučili na *Početke moderne Hrvatske* i *Prema hrvatskom građanskom*

društvu, i na jedan diskurs i način mišljenja itd., i najedanput smo se suočili s jednom knjigom nevjerojatno velikoga opsega, koja ima onu svoju vrlo gustu strukturu i vrlo izrazito naratološku, naravno i problematiku koja uopće nije u pitanju. Tako da sam se u jednom trenutku zapitao nije li se profesorica Mirjana Gross uputila sada prema *narrative strategies*. Naravno da tu i dalje ostaju vrlo prepoznatljivi markeri njezinoga načina mišljenja, ali pitanja se postavljaju. Jer ja bih se tu opet vratio na one neke temeljne probleme konteksta koji mogu biti socio, kulturno-historijski ili neki drugi, sve je to mali broj ljudi, sve su to margine zbivanja u tome još jednom multinacionalnom imperiju u kojemu su s modernom brojne kompeticije na dnevnom redu, koje se iz zagrebačke perspektive, da ne govorim gospičke i tako dalje, nerijetko pričinjavu kataklizmičkima. I tu se onda traži vlastiti prostor, i legitimacijski i s nekim aspiracijama. I tu su naravno onda brojna pitanja koja jedan čovjek ne može istražiti. Zato je važno da je recimo kolegica Iskra Iveljić istražila poduzetničke elite, ali tu smo isto stali, nema ni izdaleka istraživanja koliko bi trebalo. Pa gradove smo radili, da vidimo koliko ih ima uopće ima - ima ih dosta, ali su mali itd. Tu ostaje strašno puno pitanja koja ostaju i najveći, kad je riječ o ideologijama, ono što mene najviše zanima, to je ta policentrička struktura hrvatskog prostora i u ovom smislu. Ja stalno inzistiram: krajem 18. i početkom 19. stoljeća broj europski obrazovanih intelektualaca puno je veći u Dalmaciji, nego što je to u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, i to još ljudi koji čitaju na mnoštvu jezika.

Iskra Iveljić: Zato jer su skoro svi išli na bečko sveučilište.

Drago Roksandić: I u Padovu i u Pariz i drugdje. Međutim, činjenica je da se oni sa svojim nacionalno-ideologijskim kontraverzama, o kojima je i kolega Stančić toliko pisao, nisu našli u matrici. Nacionalna ideologijska matrica je oblikovana tamo gdje su brojne druge pretpostavke postojale, prije svega Zagreb, Karlovac, Varaždin itd., u tom trokutu, i veliki intelektualni potencijal se odjedanput našao na periferiji. I još ostaje to temeljno pitanje, s time završavam ovu intervenciju, ideologijske naravi, što to znači s perspektive sinteze? Profesorica Gross je radila provincijal s krajiškim sponama. Međutim, hrvatska historiografija njezine generacija i ova naša još uvijek nije stvorila potrebne preduvjete za sintezu hrvatske povijesti koja će na onaj način na koji je to nužno uzeti u obzir ne samo provincijalne realnosti i hrvatske i slavonske u tradicionalnom smislu riječi, nego i vojnokrajiške, i dalmatinske, istarske, dubrovačke itd., i bosanske također u mjeri u kojoj je to relevantno. Tu policentričku strukturu o kojoj je ona pisala onaj članak i u *plavoj knjizi*, a i ranije se izjašnjavala, to ostaje jedan veliki, veliki izazov, jer smo još uvijek prilično daleko od onoga što bi trebalo učiniti. Mene zanima što profesorica Gross danas misli o šansama za sintezu hrvatske povijesti u ovome kontekstu.

Iskra Iveljić: Mene zanima još osobno jedna druga mogućnost istraživanja, mislim da je tu knjiga profesorice Gross izvrstan temelj, ali zapravo se hrvatska historiografija tim pitanjem gotovo uopće nije bavila. Naši kolege iz Austrije će s tim terminom biti jako dobro upoznati, to su *Erinnerungskulturen*. Dakle, na što je pravaštvo tu izuzetno utjecajno u Hrvatskoj. Dakle, u kojoj mjeri ta ideologija će dugoročno zapravo utjecati na tu kulturu memorije, sjećanja, a onda zapravo i na shvaćanje povijesti, ne samo nekakvoj obrazovanoj eliti, nego daleko šire? Mi se time gotovo nismo bavili.

Alojz Ivanišević: Profesorica Gross je u svojoj knjizi isto tako pokazala kako je pravaštvo utjecalo na književnost i kako je transportirana hrvatska književnost, književnost koja se čitala u širim krugovima, Šenoa, Kumičić - koja je formirala svijest o samima sebi, kolektivnu svijest o hrvatskom narodu koji vjekovno pati, ali koji se može sam osloboditi sa svojim snagama uz pomoć Boga, Bog i Hrvati, i to što su zastupali Kvaternik i Starčević. Ja mislim da se ta misao do danas jako održala u širim krugovima, da Hrvati doista mogu sami, da im ne treba Europa. To je po mom mišljenju vrlo rašireno u običnim krugovima, koji misle da znaju povijest, iako nisu ni jednu povijesnu knjigu pročitali. Ali time zastupaju to izvorno pravaško mišljenje još uvijek. Ja mislim da se to probilo u najšire krugove.

Drago Roksandić: Hvala lijepo na ovoj dodatnoj intervenciji.

Arnold Suppan: Tako mi govorimo sve miješano, teorije, modernizacije, nacionalne integracije itd. Zato mislim da mi moramo vidjeti isto najnoviju temu europskog procesa integracije, a to su historijski uvjeti regionalnih razvitaka. Zaostalost regiona na primjer, razlike između Istočne Njemačke i Zapadne Njemačke. Trinaest, četrnaest godina poslije unije još uvijek postoje velike, velike razlike. Još uvijek! U kojim distriktima Sachsen-Anhalt, Mecklenburg do Odre itd., mladi ljudi još uvijek idu na zapad, prema modernoj industriji, a ne vole ići tamo na istok. To znači i to je vrlo važno za proces europske unifikacije, što znači historijski uvjeti regionalnog razvitka i zaostalost regiona i to je bio veliki problem isto u Habsburškoj Monarhiji, naravno. Profesorica Gross se bavila Hrvatskom poslije 1848., osobito prvim decenijama modernizacije itd., i ona je bila prva koja je izradila uvjete u širem principu, u okviru cijele Monarhije. Ona je gledala politiku Budimpešte, Beča i ona je vidjela da financijski krugovi u Beču nisu bili vrlo angažirani u Hrvatskoj i Slavoniji. David Good u Minneapolisu izradio je usporedbu između dvadeset i dva regiona u Habsburškoj Monarhiji, BDP-a 1870. godine i BDP-a (bruto društveni proizvod) 1910. godine. I on je pokazao da su Hrvatska, Slavonija i Dalmacija bile na posljednjem mjestu, i to poslije Galicije, Transilvanije, Vojvodine, Istre, Kranjske i tako dalje. I ja mislim da mi trebamo

ove studije za cijelu Monarhiju i više, u Srednjoj Europi, u cijeloj Europi. Naša Akademija na primjer, koja ima Odsjek za povijest Habsburške Monarhije i koja je objavila već deset svezaka o mnogim problemima nacionalne integracije, i ekonomske podloge, i religije, i vojne povijesti itd, a sad su izradili nove mape o alfabetizmu, izvorne mape o dobi u kojoj se vjenčavalo, BDP-u itd. To je vrlo važno za mentalitete i mi možemo vidjeti to isto u današnjoj Austriji, na primjer između Burgenlanda i Vorarlberga. Oni su više nego 80 godina zajedno, a razlike postoje još uvijek! I mislim da je ova knjiga profesorice Gross o Hrvatskoj o trideset godina poslije 1848. bila najbolja knjiga u okviru Habsburške Monarhije koja govori o ovim procesima i uvjetima, političkim, ekonomskim i socijalnim uvjetima, itd. I to je isto vrlo važno i moderno za naše istraživačke radove i možda mi možemo to razraditi i za cijelu Srednju Europu i više, u cijeloj Europi. Hvala vam.

Drago Rokсандić: Hvala lijepa! S druge strane, sad je izašla knjiga Larryja Wolffa *Venice and the Slavs*, gdje se problematizira, mislim, da je Dalmacija u 18. stoljeću kada je u sastavu Mletačke Republike, najnerazvijeniji dio Mletačke Republike. I to je onda opet, ne smijem spomenuti *Triplex Confinium*, imate jednu situaciju da je hrvatski prostor granični u nekoliko konteksta i redovito ne samo Krajina, nego istovremeno i periferija u razvojnome smislu riječi. Iz toga u biti i nastaje cijela priča. Apsolutno je ovo iznimno važno, premda je bilo dosta kritika metodologije Davida Gooda, koliko se taj BDP može na taj način izračunavati, itd. Vrlo teško, ali nema spora da problem postoji.

Arnold Suppan: To je problem i kod Johna Komlosa.

Geneviève Humbert-Knitel: Ono što bih željela reći vezano je uz raspravu o ideologiji. Neko vrijeme se već bavim Drugom republikom u sklopu povijesti Austrije pa znam da, što se historiografije tiče, uvijek se susrećem s problemom političkog konsenzusa. Politički konsenzus u smislu termina koji se upotrebljavaju. U Francuskoj politički konsenzus uvelike utječe na pisanje o povijesti Drugog svjetskog rata i ulozi *Pétaina*. U Austriji su političke stranke nakon rata pa sve do 1970-ih godina nudile određenu sliku prošlosti. Moje pitanje Vama je, može li se na pojam politički konsenzus gledati kao na ideologiju?

Arnold Suppan: Dakako. Naravno, kod Austrije je to jasno, uslijed političke rastrganosti u tri tabora koja je dovela do totalne katastrofe, naposljetku i unutar njemačko-nacionalnog tabora, uslijed nacionalsocijalističke katastrofe nastala je nova ideologija koja je podrazumijevala suradnju velikih političkih stranaka kako bi Austrija mogla funkcionirati. Pod pritiskom okupacijskih sila to je i ovako i onako postalo jasno, a tome se nadodala i *Sozialpartnerschaft*, koja je oblikovana

nakon svjetskog rata i iz koje se stvorila ideologija. K tome dolazi i neutralnost, koja je mnogima kao misao bila strana, napose socijalistima, kao što je primjerice Adolf Schärf, koji je na početku iz dobrih razloga odbijao tu opciju, pitajući se što to znači? No, to je ipak dovelo do 1955. godine i to je postala državna ideologija, unutar Velike koalicije, a i u historiografiji, na koju je taj položaj također utjecao – i to uz nekoliko negativnih posljedica. Ni sam nisam zadovoljan s mnogo toga kada se razmatra ta historiografija. Zato je mnogo toga prikrivano, što se onda u 1990-im godinama, kada se više nije moralo prešućivati stvari, pojavilo – i svi su odjednom ostali konsternirani. Ali bilo je jasno, jer tada se historiografija oslobodila tih okova – dakle *Klio ohne Fesseln*. I to su bili okovi, ne onakvi kakvi su bili ovdje, ali ipak, to su bili okovi koje smo si sami stavili. A naravno da je to bila ideologija, državna ideologija.

Geneviève Humbert-Knitel: No, moje pitanje, a može se primijeniti na Francusku ili ovu situaciju, jest – od kada je to ideologija i tko je takvom smatra? Marksistima je bila ideologija neka druga historiografija, što se unutar konteksta dakako može razumjeti. Ali u vremenu političkog konsenzusa, kada sve stranke surađuju. Dakle, jest ideologija, no za koga?

Alojz Ivanišević: Pa ideologija je i vjerovati da postoji ideološki potpuno slobodna historiografija. Pitanje u kojoj se mjeri historiografija instrumentalizira u političke svrhe, jako je teško – jasno je, međutim, da ne postoji historiografija koja je u potpunosti lišena ideologije.

Horst Haselsteiner: Ono što je kolega Suppan rekao uvelike je točno, no ono što se još tome nadodaje je slika, „imago“ znači slika, a „idea“, dakle ideologija, tome također nije jako udaljena. Iskustvo Drugog svjetskog rata potaklo je dodatno vjeru u vlastitu naciju, povezano je želju za time samoodrživom nacijom i pojmom „kulturalna nacija“. Iz kataklizme, iz te unazađenosti i iz tih katastrofalnih iskustava nastala je bez dvojbe i ideja o austrijskoj naciji – što je također ideologija. I ako se razmotre demografska istraživanja, od 1945. do današnjih vremena, moguće je uočiti kako je među ljudima sve veća potpora takvoj naciji prisutna. Naravno da je i to ideologija. I hereza je, ali ću to reći, a odnosi se na ono što je kolega Ivanišević rekao – ideologija u principu nije ništa nepristojno. I mislim da to vi i razumijete.

Drago Rokсандić: Slijedom i istraživanja profesoričnih iznio bih neka vlastita iskustva, koja prakticira recimo desetak godina, naročito u Beču, u *Institut für die Wissenschaften vom Menschen*. Tamo smo imali projekt Rethinking Post-War Europe. Tony Judt, István Deák, Daniel Chirot. Ja sam već tada tamo, donekle

pod utjecajem tih nekih novih iskustava početkom 1990-ih, inzistirao da se ne smije pretjerati s uporabom pojma ideologija, da nije jasno što se sve pod njim podrazumijeva. Naime, u određenim prijelomnim povijesnim situacijama ideologija nikad ne dosegne razinu racionalizacije. Nego jednostavno ono što ljude usmjerava, homogenizira, to može biti neka iluzija, to može biti neka aspiracija, to može biti jednostavno politička volja koja uopće ne mora biti dovedena do elaboriranoga stava. Dalje, u konsenzusu puno toga može biti neiskazanoga, jednostavno može biti pitanja o kojima se javno ne govori. Jednostavno nije pristojno o njima govoriti, ali se zna da su oni markeri. To svi narodi poznaju, i u hrvatskoj situaciji se to više nego očigledno može prepoznavati. Prema tome, to čovjek ne može izvan određenih, ja bih rekao - ti si govorio mentalitetu, ja mislim - je li to socijalna psihologija ili ne znam što drugo. U svakom slučaju, više je disciplina iz znanstvene perspektive u pitanju. Ali se meni čini da je iznimno važno imati na umu da je čovjek intencionalno biće, uvijek je neka aspiracija u pitanju, uvijek se radi o nekim potrebama. Sad upotrebljavam vrlo različite teorijske obrasce; potreba, nada, iluzija itd., to su naravno vrlo različiti koncepti. Bez njih, naravno, ideologija nema, ali su rijetke ideologije koje elaboriraju sve te koncepte. Rijetke su te ideologije, one su rijetko kada toliko, pod znacima navoda, „konstruirane“. Iz toga stajališta što se dešava: da se konsenzus oko nečega može stvoriti, ali da je on isto dinamičke strukture. Jer ga u jednoj godini doživljavamo, u jednoj situaciji na jedan način, a već u nekoj drugoj godini, možda i sljedećoj, pojam konsenzusa će podrazumijevati nešto drugo s nekim pomacima, a da ni to neće biti eksplicitno iskazano. Prema tome, da ne bih sada dalje govorio, jer o tome se izuzetno mnogo može govoriti, i vrlo konkretno. Naime, pojam ideologije sigurno je funkcionalan, to i nije uopće u pitanju. Ali ja bih obratio pozornost i nizu drugih pojmova, kao što su i stereotipi i tako dalje, bez kojih se ne može. Dakle, mnogo kritičnija nam je masa pojmova potrebna, ta *Begriffsgeschichte*, koja je na žalost u hrvatskoj historiografiji još uvijek na dosta niskim razinama. Naime, sve te pojmove bismo morali na neki način mnogo dosljednije problematizirati ako hoćemo da radovi kojima se bavimo, u koje hoćemo ući, budu utemeljeniji. I uvijek komparatistika. Ja sam ti vrlo zahvalan što si to spomenuo. Naime, neki znadu, većina vjerojatno ne zna, „Golden marketing“ će objaviti, možda već za dva mjeseca, *Uvod u komparativnu historiju*, koju radim na temelju budimpeštanskog i ovih ranijih iskustava - i tu nam je profesorica Gross izuzetno bila pomogla 1994. kada smo to realizirali. I tu će biti od Marca Blocha, njegovoga temeljnog eseja o komparativnoj historiji, do nekih najsuvremenijih radova. Jer doista, hrvatska situacija unutar nje same i u regionalnom kontekstu bez komparatistike ne može nikako. I to vrijedi za koncepte ideologije i svega drugoga, jer očigledno ima vrlo različitih obrazaca, koji različito funkcioniraju.

Branka Boban: Meni se nekako čini da su svi sada najviše pažnje obratili na Mirjaninu knjigu i njeno bavljenje pravaškom ideologijom. Međutim, vrlo je značajno to što se ona usporedno uvijek bavila i ideologijom Račkog, što smjera Narodne stranke, koje su bile zapravo cijelo 19. stoljeće u Hrvatskoj, na neki način sukobljavanje i prožimanje utjecaja tih dviju velikih ideologija i velikih stranaka u hrvatskoj javnosti. Isto tako, na neki način onda u drugi plan, nitko nije spomenuo njene knjige o razvoju Hrvatske i modernizacijskim procesima u Hrvatskoj, koje su vrlo značajne, gdje ona pokušava sveobuhvatno pokazati razvoj Hrvatske na svim područjima, od gospodarstva do kulture, prosvjete. To su vrlo značajne knjige. I ja mislim da one pokazuju zapravo složenost tih procesa u Hrvatskoj i tome jednom zapravo dualizmu kroz koji su se razvijale, može se reći, društvena svijest i nacionalna svijest u Hrvatskoj, koja zapravo taj dualizam, na neki način se na žalost osjeća još i danas. Mi imamo, recimo, nasuprot Starčevića, koji je apsolutno imao u pogledu odnosa prema naciji, jedno vrlo, može se reći pojednostavljeno shvaćanje. S jedne strane apsolutna afirmacija hrvatstva, a s druge strane često puta čak neprijateljski odnos, kako je kolega rekao, prema Nijemcima ili, ne znam, Srbima. Mi imamo s druge strane Strossmayera i Račkoga koji pokušavaju te stvari racionalno promatrati i oni ne odbacuju, kao ni većina hrvatskih intelektualaca, njemačku kulturu ni njen doprinos. Nego zbog toga što je osjećaju da im se ona nameće u Austro-Ugarskoj, možda u prevelikoj mjeri, oni bježe pod utjecaj Francuske i veze s francuskom kulturom i slavenskim kulturama posebno. S druge strane, imate kasnije, u 20. stoljeću, vrlo je karakteristično recimo ono što je rekao kolega Drago Roksandić, vi imate u Dalmaciji jednu intelektualnu elitu čiji kapacitet, kaže, možda ostaje na nivou Hrvatske neiskorišten. A s druge strane, problem je te intelektualne elite što je ona apsolutno bez jedne socijalne baze u samoj Dalmaciji. Kolega Suppan je naveo podatke o tome kako je Dalmacija bila zapravo po pismenosti zadnja među svim pokrajinama u Austro-Ugarskoj. Dakle, ne mislim da je to samo utjecaj nekakve Austrije apstraktne, nego sami intelektualci nisu imali taj odnos da pokušaju toj Zagori dalmatinskoj pomoći da se razvija, da dođe bilo kakav moderan način, jer ta Zagora još je nekako za Austro-Ugarske, iako je cijela Dalmacija zapravo, može se reći, slijepo crijevo Austrije, ona je i pogođena s uništenjem vinograda, pa onda i slabljenjem pomorstva, jedrenjaštva i svega, osiromašena. Ta sama Zagora zapravo sve više zaostaje, i vi imate za vrijeme Kraljevine Jugoslavije zapravo tamo kroničnu glad. I ta, recimo, područja, takvi ljudi postaju skloni prihvaćanju ekstremnih stajališta, i to je recimo poslije postala baza - Hercegovina i Zagora - glavna baza ustaštva, zapravo te deformacije Starčevićeve ideologije, bez obzira što je on sklon takvim ekstremnim stajalištima, vjerojatno nikada ne bi završio na stajalištima jednoga Pavelića. S druge strane, mi imamo jednu cijelu drugu stranu, Strossmayer, Rački, razvoj ideoloških shvaćanja, a kasnije, recimo, Supilo koji se stalno bori protiv talijanskih pretenzija na

hrvatsku obalu Jadrana. Ali on ima prijatelje u Italiji među intelektualcima, on govori da je to jedna velika kultura, jedan veliki narod i da ni u kom slučaju ne želi odbaciti tu kulturu i te veze s tim narodom, nego samo želi uspostaviti neke ravnopravne odnose. Isto tako, recimo, imate kasnije Stjepana Radića koji zapravo pokušava to cijelo društvo - upravo ono što ne rade dalmatinski intelektualci - on zapravo svojim djelima zaista nastoji, on je jako pod utjecajem svoga studija u Francuskoj, on bi htio da Hrvatska cijela ide za zapadnom Europom, ali je svjestan da ako ne podigne to seljaštvo, da tu neće uspjeti. I onda, naravno, tu pravi kompromise. Ali on ni u kom slučaju u nacionalnom pogledu nije netolerantan, on zna se svađati itekako sa Srbima, ali uvijek ističe da nema ništa protiv srpskog naroda, on se svađa sa srpskim političarima, intelektualcima, koji zastupaju, po njegovom mišljenju, opravdano ili ne, ekstremna stajališta. I prema tome, mi imamo jednu cijelu drugu tradiciju, također, i u Hrvatskoj se te dvije tradicije zapravo stalno sukobljavaju, i vrlo je dobro poznavati ih. A Mirjana je upravo na neki način, velika je stvar to što je ona zapravo se bavila jednom i drugom stranom, i na neki način sintetizirala to u svojim onim knjigama o modernizaciji Hrvatske. Tako da mi zaista, tko hoće, samo je, naravno, jako teško, ja mislim, postoji ona poslovice da je povijest učiteljica života, ja se bojim da nije! Tako da se može iz njenih knjiga upravo to temeljno naučiti.

Alojz Ivanišević: Ja se potpuno s tim slažem, i sigurno ja nisam tim htio reći da se profesorica Gross samo pravaštvom bavila. Sigurno bi bilo nekorektno da sam to rekao, potvrđujem to što ste Vi rekli, mislim da je to jako važno, ta mješavina. Ali ja sam se koncentrirao na ovu knjigu, moram reći da sam ja pisao jednu recenziju o toj knjizi za najnoviji broj *Südost-Forschungen*, zato sam se koncentrirao baš na tu knjigu. I nisam tim mislio reći niti to da u Hrvatskoj nije postojala ta raznolikost uvijek, i još manje da se profesorica Gross nije bavila drugim djelom.

Drago Rokсандić: Kad je riječ i o samoj pravaškoj baštini, ono što je radila i profesorica Gross, što je radio pokojni profesor Karaman isto tako, stalno ističući da se jednoga Starčevića, jednoga Kvaternika ne može na isti način očitavati, da jedan Pavlinović nije ista priča u svemu tome skupa. I onda tu je hrvatska situacija komparativistički usporediva s čitavim nizom drugih europskih situacija gdje uvijek imate ono što se engleski kaže *populists and westernizers*, oni koji inzistiraju na autohtonizmima svih mogućih vrsta, u ne znam kojim projekcijama, i na onima koji su dakako identificirani s nekim projektom moderne, u stvari okcidentalizacije u modernističkome smislu riječi, i tu onda nastaju te aporije, koje se obično mentalno ne uspijevaju razriješiti. Naravno, pritom su ovi prvi brojniji, utjecajni, oni ne mogu bez mita, dok ovi drugi s jednim kritičkim potencijalom, u rjeđim slučajevima uspijevaju. Toga ima kod Čeha, kod svakoga, Rusi su paradigmatični

po čitavu nizu autora. U ruskoj situaciji se to najprije i prepoznalo, ali ima i u češkom agrarizmu i ne znam gdje drugdje sve ne.

Želi li možda još netko nešto problematizirati, otvoriti neki novi krug? Pa bismo zamolili profesoricu Gross da nam i svoja vlastita razmišljanja iznese ovom prilikom, kao i neka sjećanja, ja bih bio zahvalan ako bi nam i ona štošta rekla što nismo čuli.

Iskra Iveljić: Ja bih samo dodala da, dok mi ovo pričamo o knjizi profesorice Gross, o jednoj ideologiji, u tisku je i trebala bi izaći njena knjiga o jednoj drugoj ideologiji.

Drago Roksandić: Eto, o toj ideologiji još uvijek malo teže razgovaramo, pa ćemo pričekati da vidimo što u toj knjizi sve piše!

Mirjana Gross: Ja ne mogu nešto sustavno reći, nego bih išla prema temama koje su pojedini govornici ovdje izložili. Prvo je kolega Stančić dao neki uvod u kojem je malo intimno prikazao neko davno prošlo vrijeme i tom prilikom je rekao neke stvari s kojima se ja ne bih mogla složiti. A prvo je da je pripisao Šidaku neku blagu marksističku notu. Šidak uopće nije bio marksist, on je bio jedan građanski povjesničar, izrastao na najboljim intelektualnim dostignućima do Drugog svjetskog rata. To je bilo kod njega, da on dalje nije išao. A što je Marxa oko njega, pa znate kakva su bila vremena, kad bi se objavio *Historijski zbornik*, da tamo nije metnuo neki citat Marxa! Ta Šidakova škola nije nipošto bila marksistička. Marksistička je bila jedna druga škola o kojoj ne želim sad govoriti, koja se smatrala marksističkom. Problem je bio taj da je, zapravo, moja generacija izrasla iz razdoblja kada više nije prevladao dogmatski marksizam, to je bilo nakon 1948. godine, i onda, iako tada još nije bio *Praxis*, ipak se moglo razmatrati Marxove metode na jednoj malo višoj razini. A što se mene osobno tiče, na mene je marksizam utjecao utoliko što sam ja od početka imala interes za socijalnu historiju, a to je na čemu Marx djeluje, tj. ne isključiva politička historija, ne samo istaknute ličnosti, nego i različiti društveni slojevi i njihovi odnosi. Ali naravno, korak dalje je bio kada sam 1955. godine išla na Međunarodni kongres u Rimu i tamo sam doživjela nešto što je bilo kao neki svježi zrak, nešto čisto novoga, prema kojem sam taj utjecaj koji sam imala ovdje osjećala kao potpuno da stari, a to su bili pripadnici struje *Anala*, koji su se za mene tamo prvi put pojavili. I ja sam odmah to uočila, da je nešto važno, iako nisam možda razumjela. Pisala sam, doduše, jedan prikaz toga kongresa, dakle, nisam na početku razumjela, ali sam onda znala da ja moram raditi, da ja moram što više čitati. I onda, velim, započela sam ići u Beč i neprekidno čitala dalje. Isto tako, nije točno, iako cjepidlačim, nije točna Stančićeva primjedba da sam se ja jako interesirala za metode

historijskih znanosti. Ne, ja sam se interesirala najviše za *analiste*, a ne za druge metode koje su tada pedesetih godina, kad je počeo prodor *analista*, postojale. Te metode meni nisu bile poznate i nisu meni bile bliske. Ali, još se nastavila jedna škola na *analističku* historiografiju, a to je bila njemačka socijalna historija, tzv. Bielefeldska škola. Ti povjesničari, mladi, mlađi od mene su bili, oni su izlazili iz te tradicionalne i teške tradicije njemačke historiografije upravo pod utjecajem *Anala*. Dakle, pisali su članke za njemačke povjesničare, u kojima su proučavali što je tu novo, što je ta socijalna historija, što je ta historija mentaliteta, što je taj pogled *Anala*. A na njima sam učila i ja. Možda sam od njih više naučila o *analistima*, nego čitajući same *analiste*, jer oni nisu bili skloni baviti se ovako jednom metodologijom kao što to rade Nijemci, oni su skloni više filozofskom metodološkom pristupu. I onda treće pitanje, što je Stančić rekao da ja smatram, da sam možda pretjerala s tim obožavanjem *analista* i da danas smatram da su sve metode ravnopravne. Ja jesam pretjerala utoliko što je poslije došla kritika te struje, a ne postoji nikakva struja koja je savršena, ne postoji nikakav veliki povjesničar koji nije bio kritičan. Nitko nije više bio kritiziran od Braudela. A nitko neće reći da to nije bio najveći i najpoznatiji povjesničar 20. stoljeća. Prema tome, ja sam to ublažila i iznijela sam sve te, što ja mislim, opravdane kritike, ali nove metode koje su došle, postmoderne, to sam ja dala u svojoj knjizi kao informacije za studente, jer ja mislim da ova generacija 21. stoljeća ne može misliti kao što sam ja mislila, kao jedan tipični predstavnik 20. stoljeća. Prema tome, to, po mom mišljenju, s mog gledišta, nisu ravnopravne metode, to su konkurentne metode i ja nisam za postmodernu, iako se njezina kritika mora umnogome uvažavati. Sad ja neću govoriti sustavno kao što sam rekla, nego onako kako idu problemi.

Kolega Suppan je mene pohvalio da sam se ja bavila historijom Srednje Europe. To je točno, ali pošto ja uvijek gledam unaprijed, pa čak još i danas, iako ja sama više budućnost nemam, ali moram upozoriti. Danas postoji Europska Unija i danas se pitanje Srednje Europe postavlja sasvim drugačije. To što smo mi radili je bila historiografija 20. stoljeća, a ovo je sada historiografija 21. stoljeća koja je počela već devedesetih godina. I mi smo imali prije tri godine jedan simpozij u Beču, koji je organizirao profesor Stourzh, o europskoj historiji - *Annäherungen an eine europäische Geschichtsschreibung*. Ja sam napisala o tome jednu recenziju, ali kako *Radovi** naši ne izlaze, ja ne znam kad će to biti objavljeno. Tu se vidi koje su potrebe i koje su opasnosti. Vi ste, profesorice Kritel, postavili problem političkog konsenzusa. Dakle, kako taj politički konsenzus djeluje u korist historiografije, odnosno djeluje li on na neki način protiv ideologije, ako sam dobro shvatila. Upravo na spomenutom simpoziju u Beču o problemima europske historiografije smo o tome govorili. Koja je to sada ideologija, pitalo se. Svi bismo mi željeli konsenzus, apsolutno, ali pitanje je kakva opasnost iza toga stoji, kako će to ići?

* Misle se Radovi Zavoda za hrvatsku povijest.

Drago, ti si rekao da sam ja, nešto si se izrazio o mom ženskom pisanju. Mene savjest još danas peče da sam ja pisala najviše mušku povijest.

Drago Rokсандić: Ti si pisala mušku povijest na ženski način.

Mirjana Gross: Evo sad sam završila i završila sam s muškom povijesti pišući biografiju jednoga Račkoga. To je muška povijest, ali sam naravno uvijek upozoravala na historiju roda, da to treba raditi, da treba tražiti različite mogućnosti da se piše povijest žena u Hrvatskoj. Profesorice Kritel, Vi ste govorili o problemima povjesničara, dakle znanstvenika iz malih zemalja čijim jezicima mnogi ne vladaju. Ali to je oduvijek bilo tako, i kada sam bila u Austriji, to se uvijek uzimalo u obzir. Pa i nagrada „Anton Gindely“ koju sam dobila – dobila sam je za knjigu koja nije bila napisana na njemačkom, već je prevedena, što je bio prvi put. No, postoji tu još jedna stvar. S mojom se knjigom o povijesti historiografije dogodilo to da je u potpunosti ostala neprimijećena. Bez recenzija, ništa. Knjiga je poznata samo malom broju povjesničara, čak i oni koji se bave historiografijom i metodologijom nisu pisali o njoj recenzije. A to je mislim zato, što ipak dolazim iz male zemlje – a tko tamo nešto piše, nije interesantan. Osim ako je profesor na američkom sveučilištu. To je slučaj s Marijom Todorovom, njena je knjiga o Balkanu postala poznata, ali ne zato jer je nešto pisala u Bugarskoj, da je tako bilo, ne bi uopće bila poznata.

E, sad, kolegice Janeković, to su sad osnovna pitanja i dvojbe što se tiče naše profesije. Jer ništa nije jasno. Vi sami kažete da izvan kritike izvora nije problem kakve bi to metode morale biti. Jasno, ja sam u svojoj knjizi to pisala, da je posljednja knjiga koja se mogla decidirano baviti s problemom metodologije, da je to bio Ernst Bernheim, a u Francuskoj Langlois i Seignobos. Ali to pitanje dvojbe je pitanje znanosti uopće. Za mene nije dobar povjesničar koji smatra da je on sad neku temu do kraja istražio, koji nije imao dvojbe. Ja to uvijek kažem studentima kada se nalaze pred tim velikim problemom, kada treba raditi magistarsku radnju, onda kaže da je nesiguran, da ne zna kako će. To je i kod mene, makar imam takva iskustva, to je jedna nesigurnost koja mora postojati. Mi ne možemo pokušati riješiti sve. Takav je svijet, takav postoji, da se nigdje nikada ne rješavaju svi problemi, da se neki rješavaju, a drugi problemi se rješavaju tako da nastaju još gori problemi. A mi imamo taj problem te velike dvojbe upravo zbog te postmoderne u kojoj mi živimo, u kojoj postoji mogućnost relativizacije, u kojoj postoji mogućnost sukobljavanja različitih shvaćanja kakva prije nisu bila. Kad je počela struja *Anala*, onda je bilo sve jasno: to je bila tradicionalna historija, koja se suprotstavila grupi oko *Anala* i svaki je zastupao svoje mišljenje. A danas je to nejasno. A nejasno je zbog toga što danas više ne postoje tzv. čiste znanosti, nego su sve znanosti izmiješane. Danas najpoznatiji pisci u društvenim

i humanističkim znanostima su studirali, ne znam, etnologiju, a pišu historiju. Danas uopće više ne važi što si ti studirao, nego važi na kojem si ti intelektualnome nivou. Dakle, to je sve otvoreno pitanje, ali ipak se mi moramo truditi da dođemo do ipak određene granice, ispod koje profesionalna historija prestaje. Dakle, tko ne utvrđuje solidno činjenice, shvaćane barem na moj način, ne samo kao pojedinačne činjenice, nego i kao procese - tko god te činjenice solidno ne utvrđuje, taj ne može biti profesionalni historičar. Mene je nekidan zvao jedan čovjek, meni nepoznat, telefonom, pitao me nešto. I onda je pitao: „Dobro, recite Vi meni, ali zašto su povjesničari tako dosadni?“ Ja sad ne znam što je, bilo bi interesantno znati što je on pročitao. Ja sam rekla da zato što oni moraju nastojati da dadu cjelinu problematike kojom se bave, a žurnalisti - on je spomenuo jednoga poznatog novinara, Egona Friedella, koji je pisao svjetsku povijest i to je bilo jako poznato djelo - a dakle žurnalisti, a da ne govorim o amaterima, ideolozima itd., oni daju samo površno toga, dakle da bude lijepo, književno i uopće nemaju taj osjećaj tog gubitka ako sam ja svjesna da nisam tu činjenicu potpuno istražila. Ja sad i tu knjigu o Račkom koju imam, ona ima puno više izvora nego što je imala knjiga o pravaštvu, zbog toga jer su to pisma. Ljudi svašta povjeravaju u pismima, ali svašta i ne povjeravaju jer je postojala cenzura. Prema tome, ja sam se uvijek, stalno sam se pitala je li to tako, ili je li netko napisao nešto u pismu što zapravo i nije, vidiš kako čovjek na brzinu nešto napiše. Dakle, tu su neprekidno skepse, jesam li ja donekle solidno istražila tu povijesnu činjenicu na temelju izvora? I ja mislim da takvu nesigurnost ne smijemo odbijati od sebe i ne smijemo je shvaćati kao nekakav hendikep, ja mislim da je sve nesigurno. Kad sam ja išla u školu, onda smo mi, molim lijepo, učili da je atom najmanji djelić materije, i to nije bila laž, nego to je bila razina ondašnje znanosti. Prema tome, a danas kakva je, molim vas, nesigurnost i što tu svega ima u tom atomu i u toj atomskoj fizici, biologiji, ne znam čemu sve - a ipak ljudi dolaze do određenih rezultata, koji su jako važni. Tako je i kod nas.

Dalje, kolega Barić je govorio o važnosti čitatelja. Ja to također smatram. Ja smatram, vraćam se na ideje tradicionalne historije, da povjesničar mora biti dobar književnik. Ja sam se strašno namučila sad s ovom knjigom, s jezikom, ne znam jesam li uspjela, može li se to dobro čitati. Ja uvijek nekako mislim da čitatelj mora to shvatiti, da ono što je meni potpuno jasno, neka rečenica, da to čitatelju ne mora biti jasno, i da čitatelj unosi u to čitanje neka svoja iskustva koja su drugačija od iskustva autora, i onda nastaju nesporazumi. Pošto ja već pišem 51 godinu točno, onda se meni dogodilo da su neki povjesničari diskutirali o tome što sam ja zapravo mislila; oni su se međusobno svađali. Dakle, može netko interpretirati knjigu o pravaštvu da sam ja rekla da je Starčević divan, a drugi može reći da sam ja rekla da je Starčević najveće zlo. To je sve moguće, dakle tu je čitatelj i to je taj problem, čitatelj koji sam dolazi sa svojim idejama i sa svojom ideologijom.

Kad smo već kod Starčevića, vi ste se, kolega Ivanišević, pozvali na Matoša koji je rekao da je Starčević najlucidnija glava, a onda ste citirali ove neke gluposti koje je rekao. Međutim, treba uzeti u obzir sljedeće: Starčević je sjedio u svojoj sobi i izmišljavao na temelju svojih iskustava. Njegova ideologija je sama po sebi zapravo lucidna, ona je jedan zatvoreni sistem koji nema nikakve veze sa stvarnošću. Ali kao takova, kao jedan ideološki sistem, ona je puno zatvorenija i jasnija nego što je ideološki sistem Račkoga. Jer Rački je i političar i on stalno ima posla s političkim akcijama, mora mijenjati svoje ideje, i tu je onda mnogo kompliciranije, i moram reći, nelogičnije. Jer recimo Rački misli - vi nikad niste sigurni jesu li Hrvati i Srbi jedan narod ili dva naroda, oni su jedan narod prema kulturi, a dva naroda su prema državi, pa onda što su? Ili su dva plemena, pa se miješa pleme i narod. Dakle, opet mi može netko reći da je to sve krivo, jer može to drugačije shvatiti.

Drago, ti si nešto rekao o Hegelu ili sam shvatila da se radi o utjecaju njemačke kulture. Utjecaj njemačke kulture je bio golem, što god Starčević o tome rekao. Ti si spomenuo Hegela. Utjecaja Hegela je bilo, to je interesantno. Kao što je Marx preokrenuo Hegela naglavce, tako su i naši ljudi preokrenuli Hegela naglavce. I recimo, Rački je slijedio jedan smjer u Katoličkoj crkvi, jedno romantično učenje koje se temeljilo na Hegelu, ali opet na neki način preokrenutom Hegelu. I u mojoj knjizi o Račkom, Hegel se nekoliko puta spominje. Onda si ti dalje rekao, da je nacionalna ideologija, da se to mora reći u pluralu. Nacionalna ideologija je jedan sustav koji ja shvaćam kao nekakvo, recimo, prezime. I u toj nacionalnoj ideologiji ide sve, Starčevićeva ideologija je nacionalna, a ima silne društvene elemente - to je sve međusobno povezano. Sve je međusobno povezano i u tome je taj silni problem povjesničara. To je problem povjesničara! Imate pred sobom jednu složenu strukturu kakva je stvarnost koja nikada nije dovršena i ne pokazuje se do kraja, i sad vi to čitatelju na jedan racionalni povezani način morate izložiti. To je taj silni problem kojeg ja uvijek osjećam i mislim da sad to čitatelj ne može razumjeti.

Onda si ti pitao je li moguća sinteza hrvatske povijesti, s obzirom na te raspasane zemlje.

Drago Roksandić: Ne, ja mislim da je moguća. Samo je pitanje zašto je nema.

Mirjana Gross: Ali moguća je sinteza stručnjaka, jer mi smo svi uski stručnjaci. Nemoguća je sinteza nekoga da piše - ja se ne bih nikada usudila pisati neku sintezu koja bi obuhvaćala i Dalmaciju i Istru. To može raditi netko tko nije profesionalni povjesničar, kao što već imamo mi, neću ih nazvati sinteze, nego preglede. Znači što može biti sinteza, može: A piše povijest Istre, B piše povijest Vojne krajine, C piše povijest Dalmacije, i onda to ide jedno poglavlje za drugim. Drugo nešto mi momentalno ne možemo niti smo na takvoj razini.

Iskra je rekla problem *Erinnerungskultur*. Mi to zbilja nemamo, jer to nisu prave uspomene, to su izvana, iz centara moći nametnute uspomene. Čovjek ima, ti naši ljudi imaju uspomene iz svoje vlastite obitelji, ali nemaju jednu *Erinnerungskultur*, nemaju takvu jednu kulturu koja bi mogla obuhvatiti šire uspomene. I s tim u vezi bih spomenula, to bih svakako preporučila, ja sam sad dobila jednu izvanrednu knjigu, a to su uspomene Erica Hobsbawma, koje su bile senzacija na frankfurt-skom sajmu knjiga. Taj čovjek je pisao svoju knjigu *Stoljeće ekstrema*, dakle to je 20. stoljeće, i sad je to *Stoljeće ekstrema* pokušao obraditi na svojem vlastitom iskustvu. Dakle, to je opet jedna ego-historija, iako on to baš neće priznati. I također odgovor na pitanje, može li historija uopće biti bez ideologije? Jer ja imam svoja iskustva, svoje uspomene, koje se doduše mijenjaju, s novim iskustvima. Ali historičar ne može biti, onako kao što je Ranke zahtijevao, objektivan. Samo usput bih rekla *Bog i Hrvati* se sasvim krivo interpretira, *Bog i Hrvati* nije značilo za Starčevića da su sad Hrvati, ne znam, najbliže Bogu, nego da ne može biti više vladar od Božje milosti koji je iznad Hrvata, iznad svakoga naroda, je samo Bog. To je ono što je talijanski *Deo e populi*.

Alojz Ivanišević: Ali ja sam baš iz Vaše knjige to pročitao, treba li to isto u tom smislu tumačiti, da samo Hrvati s Božjom pomoći mogu svoju sudbinu kreirati?

Drago Rokсандić: To je problem *Antemurale Christianitatis*!

Mirjana Gross: To je Kvaternikovo mišljenje, jer je on bio ipak religijski tematik, koji je mislio da su Hrvati izabrani narod. Prema tome, tu je on onda drugačije shvatio tu parolu. Ali ta originalna parola je ta koju sam spomenula.

Problem regionalnog razvoja. Naime, ja sam pisala na temelju teorije o centru i periferiji, i tu je onda za mene dvostruki centar, nekakvi centar - Zapadna Europa koja je tako daleko od Hrvatske da uopće ne igra nikakvu ulogu, a drugi centar su Beč i Pešta. I ja sam uvijek uspoređivala što se na toj periferiji događa i kakav je to odnos, i toliko je to na neki način bila historija Srednje Europe. Tu bih samo spomenula jednu stvar, a to je sa svescima *Die Habsburgermonarchie* o povijesti Monarhije nakon 1848. godine. Ona obuhvaća sve narode i uvijek su članci, i uvijek su pisci, ali ipak i puno je bolje, jer nekada su pisali pisci Zapadne Europe povijest Habsburške Monarhije, i to je bila samo povijest Austrije. Čak i dio o Ugarskoj je bio sasvim nešto malo; nisu znali jezike i gotovo. Ipak, ta knjiga nije koncipirana s tog jednog širokog gledišta. Na primjer, svezak o vanjskoj politici ima samo službenu vanjsku politiku centra Habsburške Monarhije. A gdje je vanjska politika, molim vas, kakvu su vanjsku politiku, ideje o vanjskoj politici, imali recimo Česi, da ne govorim o Hrvatima, itd.? Dakle, to su isto stvari koje bi trebale biti unutarnji problemi različitih regija Habsburške Monarhije.

Na kraju još onda samo što je Branka rekla, da sam se ja bavila uvijek s ideologijom jugoslavizma, samo mi je na neki način došlo do toga da sam to počela opširnije obrađivati, prvo pravaštvo. Ali je uvijek bila moja zadaća, ja sam to smatrala svojom zadaćom, da na isti način obradim i ideju jugoslavizma. Kad izađe moja knjiga o Račkom, onda će se možda i ti problemi koje sam iznijela o pravaštvu na neki način relativizirati, iako je to sad bio strašno veliki problem, kad sam pisala tu knjigu, da ja sad moram neprekidno to uspoređivati s pravaštvom. Dakle, ponavljati nešto što sam već rekla u ovoj prvoj knjizi. To je bio moj veliki problem, struktura. I to bi bilo sve što bih mogla sada reći.

Zahvaljujem vam se svima što ste došli, i organizatorima, i kolegama iz Beča, jer ipak mi je to zadovoljstvo, da sada, kao što sam rekla, više nemam budućnosti, da vidim da moj posao ima određenu vrijednost, tj. da se može dalje razvijati, dopunjavati i da je nepotpun. Kao što je svaki rad nepotpun, i on se mijenja, on zastaruje. Mi imamo, recimo, klasične autore na svim područjima i u historiografiji, koji se uče u školi i koje stručnjaci čitaju. Ali nitko danas više ne čita Voltaira tko nije stručnjak za to. Jučer sam vidjela da je izašla jedna knjiga o Klopstocku, to je jedan njemački klasični pisac, kojeg uopće više nitko ni ne zna. Dakle, neke knjige koje su najbolje, ostaju klasične knjige, ali ih čitaju samo stručnjaci.

Drago Roksandić: Hvala najljepša na svemu! Ja bih ovaj razgovor shvatio kao otvoren. Dakle, bilo bi mi vrlo drago da o pitanjima o kojima je danas ovdje bilo riječi, razgovaramo i u različitim drugim situacijama, i u Zagrebu, i izvan Zagreba, zašto ne i u Beču? Ali mislim da smo jedan važan cilj uspjeli postići, a to je da prepoznamo ne samo opus profesorice Gross, nego i naš vlastiti odnos prema njemu u kontekstima. Čini mi se da nam je to dosta nedostajalo, naime da vidimo da je to doista pitanje nas samih u pravome smislu riječi. Kad ovako čovjek čuje, Mirjana ono što kaže, ne da se osjeti potrebu braniti, nego shvati koliko su to otvorena pitanja, i to je najvrjednije! Ono što ja osjećam, očigledno se radi o izazovima s kojima smo suočeni. Ja bih želio samo jednu stvar pojasniti, jer nisam napamet govorio niti se služio doskočicama. Kad je riječ o ženskom pismu, što sam ja pritom mislio. Mislio sam na jednu elementarnu stvar koje, izgleda, nismo dovoljno svjesni. Na sličnu sam reakciju već i naišao tim drugim povodom. Samo dvije dame u hrvatskoj historiografiji su imale snage dovesti u pitanje čitav niz pretpostavki njezine autoreprodukcije. Nada Klaić u medijevističkim studijama, na svoj način, i Ti, u novovjekovnim studijama, na svoj način. Pritom se, dakako, u kritici historiografske tradicije ne radi o nečemu što su praktično beziznimno radili samo muškarci. Vas dvije ste imale snage ista ta pitanja postaviti na vlastiti način.

Mirjana Gross: Ja na sasvim drugi način nego Nada.

Drago Rokсандić: Kažem, svaka na svoj način. Mislim da sam to vrlo jasno rekao, uopće ne inzistiram na zajedničkom nazivniku, nego samo na ovoj elementarnoj činjenici. I zato kažem, o tim muškim pitanjima na ženski način, jer očigledno to nitko tko je muškarac nije tako učinio, da bi nam dao povode da o tome razgovaramo kao što smo danas razgovarali.

Mirjana Gross: Samo da me ne proglašiš prvom damom hrvatske historiografije, jer onda ja moram pitati tko je prvi gospodin?

Drago Rokсандić: Nisam to rekao, ali sam nešto drugo htio reći, što je možda još i važnije. Ja ne znam koji je bio udio djevojaka u studentskoj populaciji na povijesti u vrijeme kad si ti studirala. Je li to bila većina?

Mirjana Gross: Ne, pola-pola je bilo.

Drago Rokсандić: Danas je već očigledno stanje poprilično, kao i u brojnim drugim društvenim humanističkim znanostima, promijenjeno i, s toga stajališta, vjerojatno nastaju neki novi senzibiliteti. Samo sam na to htio upozoriti.

Mirjana Gross: Kad se radi o ženskim pitanjima, ja moram reći da sam išla u srednju školu, gimnaziju gore u Gornjem gradu, i da su sve moje profesorice imale doktorat. I to su bile prve žene u Hrvatskoj s doktoratom, prva generacija žena koja je imala doktorat. A ja sam pripadala generaciji, prvi razred koji je otišao kompletno na studije. Jer one djevojke koje su prije mene studirale, nekoliko je otišlo na studije, a druge su se već udale ili nešto drugo. Dakle, ja pripadam jednoj generaciji koja je za nekoga tko će se baviti s poviješću žena, ja mislim, jako važna.

Horst Haselsteiner: To je bila ženska gimnazija?

Mirjana Gross: Ženska, Bože sačuvaj muškaraca!

Horst Haselsteiner: Ja sam prva generacija miješane poslije rata!

Drago Rokсандić: Ako još netko osjeća potrebu ovoga trenutka nešto kazati što smatra važnim? Ako ne, ja bih se prije svega zahvalio svojim kolegicama, Zvezdani Sikirić i Kristini Milković, koje su mi pomogle da se ovaj skup realizira. Naravno, to što se rastajemo ovom prilikom, ja mislim u dobrom raspoloženju i s nekim pitanjima malo izoštrijenije postavljenim, skoro sam siguran, u našim glava-

ma, nego što je to bio slučaj prije ovog sastanka. To prije svega moramo zahvaliti profesorici Mirjani Gross i svemu što je bila i s takvom kakva nam se i danas ovdje reprezentirala. Ja bih želio da vas jednostavno podsjetim na ono što je ona rekla. Mi o njezinoj knjizi, o teorijama i metodama, doista nismo imali rasprave. Moram reći da sam bio jedan od onih koji su predlagali znanstvenu tribinu. Nismo smogli dovoljno snage. Sad sam skoro siguran kad bismo u najneposrednijoj budućnosti otvorili pitanje, a i hoćemo, jer smo suočeni s ovim izazovom reforme, da će ta rasprava i uspjeti. Jedino što bih želio, da je ne realiziramo bez tvoga aktivnoga sudjelovanja. Što s teorijom, što s metodama, što sa zanatom povjesničara. Jer očigledno danas sva ta pitanja iznova moramo artikulirati, a rezultati će dolaziti. Moje dobro raspoloženje je posljedica toga što vidim da studenti dolaze sa sve raznolikijim interesima, motivacije su sve utemeljenije i usmjerene u vrlo različitim domenama. Tako, što se toga tiče, mislim da jedna baština, koja je stvorena velikim dijelom i tvojim radom, stoji na čvrstim osnovama.

Hvala ti lijepa još jedanput!

Dakako, svi smo zahvalni, ovaj razgovor ne bi bio takav kakav jest da nisu došli naši dečki, prijatelji, profesori, redom Haselsteiner, Suppan, Ivanišević, i jedan pozdrav i za njih, mislim da to doista zaslužuju, sve poslove da su našli, teško ih je koordinirati, ali izgleda da smo to uspjeli lakše ovdje, nego što je to u Beču!

Horst Haselsteiner: To je problem centra!

Drago Rokсандić: Hvala i svima ostalima!

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

44

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2012.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 44

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Damir Boras

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek),
Hrvoje Petrić (rani novi vijek), Željko Holjevac (moderna povijest),
Tvrтко Jakovina (suvremena povijest), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest)

Međunarodno uredničko vijeće / International Advisory Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske,
Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama/The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

DOMAGRAF d.o.o.

Naklada

300 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*